

Przewodnik

po polskiej filozofii
chrześcijańskiej
XX i XXI wieku

Seria wydawnicza

POLSKA FILOZOFIA CHRZEŚCIJAŃSKA XX WIEKU

Mieczysław Gogacz • Stanisław Kamiński • Kazimierz Kloskowski
Kazimierz Kłósak • Feliks Koneczny • Mieczysław Albert Krąpiec
Piotr Lenartowicz • Tadeusz Styczeń • Tadeusz Ślipko • Józef Tischner
Karol Wojtyła • Jacek Woroniecki • Zofia Józefa Zdybicka
Przewodnik po polskiej filozofii chrześcijańskiej XX i XXI wieku

Rada naukowa

Artur Andrzejuk, Tadeusz Biesaga SDB, Józef Bremer SJ,
Piotr Duchliński, ks. Grzegorz Hołub, ks. Jarosław Jagiełło,
Adam Jonkisz, ks. Jan Krokos, Anna Latawiec, Anna Lemańska,
Damian Leszczyński, ks. Ryszard Moń, Zbigniew Pańpuch,
Ewa Podrez, Paweł Skrzydlewski, ks. Jan Sochoń,
Krzysztof Stachewicz, ks. Kazimierz M. Wolsza, ks. Władysław Zuziak

Redakcja naukowa

ks. Maciej Bała, Piotr Stanisław Mazur

<https://pchph.ignatianum.edu.pl>

POLSKA FILOZOFIA
CHRZEŚCIJAŃSKA
XX WIEKU

Przewodnik

po polskiej filozofii chrześcijańskiej XX i XXI wieku

Redakcja
Piotr S. Mazur
Piotr Duchliński
Paweł Skrzydlewski

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2020

© Copyright by Akademia Ignatianum w Krakowie, 2020

Publikacja finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Pomniki polskiej myśli filozoficznej, teologicznej i społecznej XX i XXI wieku”
w latach 2016–2020, nr projektu 0033/FIL/2016/90

Recenzenci

Ks. Stanisław Janeczek

Włodzimierz Tyburski

Ryszard Wiśniewski

Redaktor prowadzący

Roman Małecki

Redakcja

Anna Zaremba

Korekta

Magdalena Pawłowicz

Opracowanie indeksu

Dariusz Piskulak

Skład i łamanie

Lesław Sławiński

Projekt okładki i stron tytułowych

PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

ISBN 978-83-7614-457-3

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Spis treści

WSTĘP

Piotr S. Mazur, Piotr Duchliński, Paweł Skrzydlewski 7

1. LOGIKA I METODOLOGIA NAUK

Adam Jonkisz, Jacek Poznański SJ 17

2. METAFIZYKA

ks. Tomasz Duma 45

3. TEORIA POZNANIA

Piotr Duchliński, Jarosław Kucharski 67

4. FILOZOFIA PRZYRODY

Anna Lemańska 89

5. FILOZOFIA CZŁOWIEKA

ks. Władysław Zuziak 111

6. ETYKA

ks. Ryszard Moń, Ewa Podrez 133

7. AKSJOLOGIA

Krzysztof Stachewicz 155

8. ESTETYKA I FILOZOFIA SZTUKI

Roman Konik 181

9. FILOZOFIA BOGA I RELIGII

Andrzej Gielarowski 203

10. FILOZOFIA SPOŁECZNA	
<i>Paweł Skrzydlewski, Piotr S. Mazur</i>	233
11. FILOZOFIA KULTURY	
<i>Tomasz Homa SJ, Urszula Tes</i>	255
12. HISTORIA FILOZOFII	
<i>Marek Urban CSsR</i>	277
INDEKS OSÓB	303

Piotr S. Mazur
Akademia Ignatianum w Krakowie
Piotr Duchliński
Akademia Ignatianum w Krakowie
Paweł Skrzydlewski
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

WSTĘP

Celem *Przewodnika po polskiej filozofii chrześcijańskiej XX i XXI wieku* jest syntetyczna prezentacja naukowo-badawczych osiągnięć myślicieli, których sposób filozofowania mieści się w ramach szeroko pojmowanej filozofii chrześcijańskiej. W wielu opracowaniach z zakresu historii filozofii w Polsce zwraca się uwagę na specyfikę tej filozofii i rolę, jaką odegrała ona zwłaszcza w czasach realnego socjalizmu (1945–1989), kiedy to obowiązującą filozofią był marksizm. Filozofia chrześcijańska była wówczas świadectwem pluralizmu i otwarcia na różne nurty myślowe rozwijane na zachodzie Europy, które na skutek obowiązującej cenzury nie mogły znaleźć recepcji w rodzimym środowisku. Jednocześnie, z uwagi na swój charakter, pozwoliła ona zachować pluralizm całej filozofii uprawianej w tym okresie w Polsce¹. Aczkolwiek dzięki dotychczasowym opracowaniom można zapoznać się z bardziej lub mniej pełnymi i obiektywnymi prezentacjami myśli chrześcijańskiej, to do tej pory nie powstała monografia, która ujmowałaby ją całościowo i ukazywała jej wkład w kształtowanie kultury filozoficznej w Polsce w ciągu ostatnich 120 lat.

Filozofia chrześcijańska, która w XX wieku rozwijała się w Polsce, stanowi integralną część całej kultury umysłowej. Dlatego też jej pominięcie lub świadome deprecjonowanie sprawia, że odbiorcy tej kultury tracą z oczu istotny czynnik umożliwiający zrozumienie jej tożsamości.

¹ J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, Kraków 2010.

Przez całe lata, zwłaszcza w okresie komunizmu, dominowały krzywdzące dla myślicieli chrześcijańskich stereotypy, które pomniejszały ich naukowe osiągnięcia oraz wkład w kulturę i edukację wielu pokoleń Polaków. Dominacja tendencji naturalistycznych w filozofii światowej i polskiej utrudnia rzetelną ocenę dokonań filozofów chrześcijańskich również na początku XXI wieku. I dziś nie jest czymś odosobnionym kwestionowanie wartości i dorobku filozofii chrześcijańskiej, spychanie jej na margines nauki, traktowanie jako ideologicznie zainfekowanego przez religię myślenia, które hamuje rozwój nauki, kultury i edukacji filozoficznej.

Filozofia chrześcijańska ma długą tradycję zmagania się o własną tożsamość pośród różnych przemian społecznych i kulturowych. Myśl ta jest bowiem tworem historycznym. Powstała w określonym czasie pod wpływem warunków kulturowych, związanych z adaptacją doktryny chrześcijańskiej do obrazu świata ukształtowanego przez filozofię starożytną. O ile fakt historycznego istnienia tej filozofii nie był i nie jest na ogół kwestionowany, to wątpliwości budzi jej status metodologiczny i epistemologiczny. Stąd też dyskusje, które w przeszłości się odbywały, koncentrowały się nie tyle na jej wymiarze historycznym, ile metodologicznym². Wielu filozofów, którzy rozwijali ten typ filozofii czuło potrzebę uzasadnienia przyjętego sposobu filozofowania, zwłaszcza że tego uzasadnienia domagał się w mniejszym lub większym stopniu kontekst kulturowy, w jakim kształtowała się określona koncepcja filozofii chrześcijańskiej. Dyskusja nad filozofią chrześcijańską, która rozgorzała w latach 30. ubiegłego wieku, nie została definitywnie zamknięta³. Toczy się ona także

² S. Swieżawski, *O roli, jaką chrześcijaństwo wyznacza filozofii*, „Znak” 1990, nr 7–8(422–423), s. 19–30; J.A. Kłoczowski, *Filozofia chrześcijańska? Dyskusja w kontekście encykliki „Fides et ratio”*, w: *Polska filozofia wobec „Fides et ratio”*, red. M. Grabowski, Toruń 1999.

³ *Gilson et la philosophie chrétienne*, w: H. Gouhier, Étienne Gilson. *Trois essais: Bergson – La philosophie chrétienne – L’art*, Paris 1993, s. 41–47. Rekonstrukcja tego sporu z lat 30. jest omówiona w artykule: R.J. Fafara, R. Lizut, *Spór o rozumienie „filozofii chrześcijańskiej” między É. Gilsonem a H. Gouhierem*, „Człowiek w Kulturze” 2007, nr 19, s. 331–355; J. Maritain, *O filozofii chrześcijańskiej*, w: tegoż, *Pisma filozoficzne*, przeł. J. Fenrychowa, Kraków 1988; É. Gilson, *Chryścianizm a filozofia*, przeł. A. Więckowski, Warszawa 1988; S. Swieżawski, *O roli, jaką chrześcijaństwo wyznacza filozofii*, „Znak” 1990, nr 7–8(422–423), s. 19–30; P. Chojnacki, *Wybór pism*, red. M. Szyszkowska, C. Tarnogórski, Warszawa 1987; S. Kamiński, *Filozofia i metoda. Studia z dziejów metod filozofowania*, Lublin 1989; M. Gogacz, *Czym jest filozofia chrześcijańska*, „Za i Przeciw” 1981, nr 14, s. 6–23;

i dzisiaj w Polsce⁴. O jej aktualności świadczą pojawiające się opracowania, w których podejmuje się problem statusu metodologicznego tej filozofii, jak również dyscyplin, które opatrywane są przymiotnikiem „chrześcijańska”, jak np. „etyka chrześcijańska”⁵. Za Paulem Ricoeurem można powiedzieć, że filozofia chrześcijańska nadal daje do myślenia filozofom wywodzącym się z różnych tradycji badawczych⁶.

Filozofia chrześcijańska nigdy nie stanowiła intelektualnego monolitu. Z historycznego punktu widzenia można mówić o różnych sposobach jej artykulacji i uprawiania. Tak było wówczas, gdy powstawała i tak jest w chwili obecnej. Wydaje się jednak, że we wszystkich partykularnych sposobach jej uprawiania można za Gilsonem mówić o „filozofii chrześcijańskiej samej w sobie”⁷. Jest to filozofia bez nazwisk, filozofia „czystych” problemów i „czystych” pojęć oraz ich konsekwencji przedmiotowych i metodologicznych. Takie spojrzenie na filozofię chrześcijańską pozwala dostrzec pewien rodzaj wspólnego chrześcijańskiego doświadczenia filozoficznego, które znajdowało wyraz w różnych tradycjach badawczych. Podobnie w historycznym rozwoju filozofii chrześcijańskiej w Polsce w XX wieku można dostrzec z jednej strony ów pluralizm sposobów jej uprawiania, z drugiej jedność chrześcijańskiego doświadczenia filozoficznego, które pozwala na uchwycenie pewnej specyfiki tego sposobu filozofowania.

Pojęcie filozofii chrześcijańskiej wykuwało się w toku żarliwych dyskusji, w których ścierali się zwolennicy wprowadzenia i utrzymania

K. Szałata, *Filozofia chrześcijańska. Na marginesie wielkiej debaty od encykliki „Aeterni Patris” do „Fides et ratio”*, Warszawa 2004; J. Ratzinger, *Wiara, filozofia, teologia*, w: tegoż, *Prawda w teologii*, przeł. M. Mijalska, Kraków 2005.

⁴ Z.J. Zdybicka, E.I. Zieliński, *Chrześcijańska filozofia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 2, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2001, s. 167–173.

⁵ S. Gałęcki, *O możliwości istnienia filozofii chrześcijańskiej*, „Ruch Filozoficzny” 2016, nr 3, s. 117–132; P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *Inspiracje chrześcijańskie w etyce*, Kraków 2016.

⁶ K. Stachewicz, *O filozofii chrześcijańskiej. Kilka uwag z perspektywy historycznej i futurologicznej*, „Logos i Ethos” 2013, nr 2, s. 219–234 (wersja online); J.A. Kłoczowski, *Filozofia chrześcijańska? Dyskusja w kontekście encykliki „Fides et ratio”*, w: *Polska filozofia wobec „Fides et ratio”*, red. M. Grabowski, Toruń 1999; W. Chudy, *Filozofia chrześcijańska – rozum i wiara*, „Ethos” 2007, nr 3–4, s. 45–66; J. Grzeszczak, „Christus philosophicus” jako aktualne przesłanie sztuki wczesnochrześcijańskiej. Uwagi na marginesie wykładu kard. Josepha Ratzingera „Wiara, filozofia, teologia”, „Filozofia Chrześcijańska” 2009, t. 6, s. 31–45.

⁷ É. Gilson, *Jedność doświadczenia filozoficznego*, przeł. Z. Wrzeszcz, Warszawa 1968.

tej nazwy z tymi, którzy z różnych przyczyn chcieli z jej stosowania zrezygnować. O „chrześcijańskości” filozofii można mówić raczej w kontekście pewnych inspiracji, czyli w tzw. kontekście odkrycia, niż uzasadnienia. Natomiast chrześcijaństwo jako tradycja religijna może stanowić źródło różnych sytuacji problemowych, które filozof może objaśniać przy użyciu określonych kategorii pojęciowych właściwych dla danej epoki i funkcjonującego w niej obrazu świata. Pojęcie filozofii chrześcijańskiej jest niejednoznaczne i przez to niewyraźne. Ponadto jest ono wyrazem spięcia różnych aspektów (historycznego i przedmiotowego). Stąd z jego stosowaniem wiążą się różne problemy. Z jednej strony chodzi o opis pewnego zjawiska w obrębie kultury (zarówno w przeszłości, jak i współcześnie), z drugiej o zasadność określania w taki a nie inny sposób filozofii, z trzeciej – o kryterium przynależności danego myśliciela czy jakiejś koncepcji do tego nurtu filozofii. W żadnym z tych aspektów nie doszło dotychczas do ostatecznych rozstrzygnięć.

Pojęcie filozofii chrześcijańskiej ma charakter typologiczny. Funkcjonuje jako pojęcie opisowe lub wartościujące, ale najczęściej w różnych typach dyskursów funkcjonuje w jednej i drugiej roli jednocześnie. Jako kategoria typologiczna umożliwia ono uchwycenie specyfiki badanego zjawiska z uwzględnieniem jego rozmaitych przeobrażeń dokonujących się na różnych etapach jego rozwoju historycznego. W *Przewodniku* nie została jednak dokonana ogólna analiza (semiotyczna) typologiczna filozofii chrześcijańskiej pod kątem rekonstrukcji wspólnych założeń oraz ich konsekwencji dla poszczególnych działów filozofii, nie była też podejmowana próba systematycznej odpowiedzi na pytanie, kto jest, a kto nie jest typowym filozofem chrześcijańskim. Stąd też pojawił się problem kryteriów, które umożliwiłyby zidentyfikowanie (lub też zaliczenie) danego filozofa do tej formacji (nurtu, szkoły) myślowej, jaką była filozofia chrześcijańska. Wskutek tego *Przewodnik po polskiej filozofii chrześcijańskiej XX i XXI wieku* jest rezultatem autorskiego odczytania tak przez redaktorów tomu, jak i twórców poszczególnych rozdziałów tego, czym jest filozofia chrześcijańska i tego, co nią jest w konkretnych uwarunkowaniach XX i na początku XXI wieku w Polsce. Odczytanie to nie jest jednak przypadkowe, wspiera się na identyfikacji określonych filozofów i całych środowisk jako „chrześcijańskich” lub identyfikacji charakteru ich filozofii jako „chrześcijańskiej” w toczącym się dyskursie naukowym.

Odwołując się do wypracowanej przez współczesnego filozofa nauki Larry'ego Laudana kategorii „tradycji badawczej”, można powiedzieć, że filozofia chrześcijańska rozwijana w Polsce w ciągu ostatniego wieku stanowi właśnie taką tradycję. Składa się na nią wiele różnych sposobów uprawiania filozofii (neotomistyczny, fenomenologiczny, hermeneutyczny, dialogiczny czy analityczny) urzeczywistnianych w ramach różnych szkół filozoficznych lub też przez indywidualnych myślicieli, którzy zachowywali daleko idącą powściągliwość wobec przynależności do jakiejkolwiek sformalizowanej szkoły filozoficznej. Niektóre z tych koncepcji filozofii chrześcijańskiej, jak tomizm lowański czy tradycyjny, wydają się należeć już do przeszłości i nie mają realnego wpływu na kształt współczesnej kultury i edukacji filozoficznej, inne zaś wpływ ten w mniejszym lub większym stopniu jeszcze zachowują, jak tomizm egzystencjalny czy fenomenologia, jeszcze inne, jak analityczna filozofia chrześcijańska, dopiero nabierają rozpędu i być może w niedalekiej przyszłości wytworzą nowy paradygmat uprawiania filozofii chrześcijańskiej. Zmieniająca się mentalność współczesnego człowieka wymusza poniekąd na filozofach chrześcijańskich zmianę dotychczasowych sposobów prowadzenia dyskursu. Powoduje to przekształcenia w obrębie chrześcijańskiej tradycji badawczej, które wiążą się z zanikaniem starych i pojawianiem nowych sposobów konceptualizacji chrześcijańskiego doświadczenia. Barometr tych przemian został uchwycony w poszczególnych rozdziałach *Przewodnika*, w których podjęta została próba zarysowania nie tylko historii filozofii chrześcijańskiej XX wieku, ale także określenia tego, co jest przedmiotem jej obecnego dyskursu. Nie wskazuje on natomiast prymatu jednego sposobu uprawiania filozofii chrześcijańskiej nad innymi ani merytorycznie, ani metodologicznie. Autorzy reprezentujący różne środowiska i poglądy starali się zachować daleko idącą neutralność zarówno w opisie, jak i w ocenie sporów czy różnic dzielących poszczególne odmiany filozofii chrześcijańskiej.

Do opracowania poszczególnych rozdziałów *Przewodnika* zaproszeni zostali Autorzy, którzy w większości od wielu lat zajmują się problematyką filozofii chrześcijańskiej w Polsce lub sami są jej reprezentantami. Przedmiotem ich analiz były zasadniczo teksty filozoficzne (monografie, artykuły naukowe i popularnonaukowe) pochodzące z różnych okresów rozwojowych polskiej filozofii chrześcijańskiej. W rekonstrukcji oryginalnych osiągnięć bazowali oni tak na tekstach źródłowych, jak również na stosownych opracowaniach, z których

w mniejszym lub większym stopniu próbowali te osiągnięcia krytycznie wydobyć. W większości korzystali przy tym z analitycznej i hermeneutycznej metody analizy i interpretacji tekstów filozoficznych. Dlatego też w ich opracowaniach w ujęciu poszczególnych zagadnień czy poglądów dominuje styl referująco-rekonstrukcyjny, który uwzględnia różne konteksty powstawania i rozwoju tekstów filozoficznych. Prezentacja szkół, nurtów czy indywidualnych autorów ogranicza się do rekonstruującego sprawozdania, aby czytelnik mógł otrzymać jak najwierniejsze przedstawienie poglądów. Marginalną rolę odgrywa w związku z tym reinterpretacja i ewaluacja rekonstruowanych stanowisk czy proponowanych w ich ramach rozstrzygnięć. Przyjęty w *Przewodniku* sposób prezentacji polskiej filozofii chrześcijańskiej nie pozwolił w należyty sposób pokazać wielu cennych inicjatyw wydawniczych i instytucjonalnych, które pojawiały się w jej obszarze. Stąd należy przynajmniej wspomnieć o istnieniu wielu czasopism rozwijających i promujących filozofię chrześcijańską na przestrzeni całego XX wieku i w pierwszych dwóch dekadach wieku XXI (m.in.: „Roczniki Filozoficzne”, „Collectanea Theologica”, „Studia Philosophiae Christianae”, „Analecta Cracoviensia”, „Przegląd Tomistyczny”, „Zeszyty Naukowe KUL”, „Ethos”) i edycję *Encyklopedii filozofii* pod redakcją Ignacego Myślickiego (1874–1935), encyklopedii kościelnych ks. Michała Nowodworskiego (1831–1896) i ks. Zygmunta Chełmickiego (1851–1922) oraz wydawanych w ostatnim okresie pomnikowych dzieł w postaci *Encyklopedii katolickiej*, *Leksykonu filozofii klasycznej*, *Powszechnej encyklopedii filozofii* oraz *Encyklopedii filozofii polskiej*. Poszczególne środowiska filozofii chrześcijańskiej mają na swoim koncie wiele cennych serii wydawniczych obejmujących różne działy filozofii. W początkach XXI wieku doszło do instytucjonalizacji badań nad szeroko rozumianą filozofią chrześcijańską. Otworzyła ona nowy etap rozwoju tej myśli w Polsce. W jej ramach powstało kilka ważnych instytucji naukowo-badawczych, które zajmują się promocją filozofii chrześcijańskiej. Są to takie instytucje, jak: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Instytut ks. Józefa Tischnera, Centrum Badań im. Edyty Stein na UAM w Poznaniu, Centrum Etyki Chrześcijańskiej im. Tadeusza Ślipki SJ działające w Akademii Ignatianum w Krakowie.

Jedną z największych trudności, na jaką natrafili autorzy *Przewodnika*, było określenie, czy danego filozofia można zaliczyć do tradycji badawczej filozofii chrześcijańskiej. W tej kwestii korzystali z kilku

elastycznych kryteriów. Za podstawowe kryterium przynależności do chrześcijańskiej tradycji badawczej przyjęta została autodeklaracja (identyfikacja czy aprobata) metafizyczna danego myśliciela. To kryterium ma z jednej strony charakter światopoglądowy, z drugiej zaś metodologiczny. Stanowi ono wyraz opowiedzenia się za określoną tradycją religijną i określonym sposobem uprawiania filozofii, w którym jako naczelne kryterium metodologiczne (kryterium negatywne) przyjmuje się niesprzeczność tez filozoficznych z danymi chrześcijańskiego Objawienia religijnego. W przypadku braku takich wyraźnych autodeklaracji dany filozof zaliczany był do tradycji filozofii chrześcijańskiej na podstawie przynależności (akcesu) do danego środowiska naukowego (szkoły), które jako całość (np. na podstawie programu) zgłaszało taką przynależność, lub też – w przypadku autorów indywidualnych – na podstawie podejmowanych przez nich tzw. typowych problemów właściwych dla filozofii chrześcijańskiej. I choć kryteria te mają nieostry charakter, to pozwoliły zarysować zasadnicze problemy oraz wskazać głównych reprezentantów polskiej filozofii chrześcijańskiej XX i XXI wieku. Studiując rozwój myśli chrześcijańskiej w Polsce, można zaobserwować pewną prawidłowość: o ile filozofowie starszej generacji (np. z początku XX wieku, okresu międzywojennego czy jeszcze do lat 70. XX wieku) chętniej podkreślali swój akces do filozofii chrześcijańskiej, o tyle myśliciele z młodszego pokolenia, choć podejmują w takiej czy innej formie (rekonstrukcji, reinterpretacji) te same lub podobne problemy, co ich poprzednicy, najczęściej wstrzymują się przed jednoznacznymi autodeklaracjami metodologicznymi czy nawet światopoglądowymi.

Polska filozofia chrześcijańska jako pewien typ kultury filozofowania rozwinęła się pod wpływem określonych czynników historycznych i kulturowych⁸. Dlatego rekonstrukcja dorobku i osiągnięć jej przedstawicieli w XX i XXI wieku obejmowała aspekt historyczny i systematyczny. Chodziło o to, aby w miarę możliwości w sposób zobiektywizowany i sprawozdawczy przedstawić najważniejsze osiągnięcia, świadomie unikając ewaluacji poszczególnych koncepcji i zaproponowanych w ich ramach rozwiązań, a nie o bezkrytyczne kronikarstwo, które ograniczałoby się do odnotowania faktu wielości partykularnych

⁸ S. Janeczek, *Między filozoficzną historią filozofii a historią kultury. Z rozważań nad metodą historii filozofii w Polsce*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 2007, t. 55, nr 1, s. 89–105.

sposobów uprawiania tej filozofii w Polsce. Jako redaktorom zależało nam na dokonaniu pewnego studium zaistniałych w przeszłości poglądów, a także na wyeksponowaniu współczesnego obrazu filozofii chrześcijańskiej, zaznaczenia jej obecności i oddziaływania na współczesną kulturę filozofowania⁹. Chcieliśmy, aby czytelnik otrzymał w miarę możliwości rzetelne kompendium przeglądowe, na podstawie którego mógłby wyrobić sobie pewien ogólny (niejednostronny) pogląd na temat polskiej filozofii chrześcijańskiej w XX i XXI wieku i jej wkładu w kształt kultury filozoficznej w Polsce i na świecie. Aby sprostać tym zadaniom, został przez nas zaproponowany ogólny schemat konstrukcji rozdziału, który obejmował: zarys kontekstu historycznego kształtowania się danej problematyki, prezentację najważniejszych nurtów, szkół lub też indywidualnych myślicieli, którzy podejmowali daną problematykę, omówienie debat, które toczyły się wokół poruszanych zagadnień oraz prezentację współczesnego stanu danego działu filozofii, uwzględniającego aktualny rozwój badań. Autorom poszczególnych rozdziałów pozostawiliśmy jednocześnie swobodę wyboru sposobu realizacji powyższych wytycznych, aby umożliwić im uwzględnienie specyfiki danego działu filozofii.

Na *Przewodnik* składa się prezentacja dwunastu najważniejszych dziedzin filozofii: logiki i metodologii nauk, metafizyki, teorii poznania, filozofii przyrody, filozofii człowieka, etyki, aksjologii, estetyki i filozofii sztuki, filozofii Boga i religii, filozofii społecznej, filozofii kultury, historii filozofii. Ze względu na założenia konstrukcyjne i ograniczenie objętości konieczna była redukcja liczby omawianych dziedzin filozofii. W rezultacie zabrakło miejsca na osobną prezentację bioetyki chrześcijańskiej czy filozofii nauki. Z kolei problematyka filozofii polityki i filozofii społecznej, podobnie jak problematyka filozofii Boga (teologii naturalnej) i filozofii religii, ze względu na podobieństwo poruszanych zagadnień przedmiotowych zostały przedstawione w jednym rozdziale.

Zdajemy sobie sprawę, że *Przewodnik* nie zaspokoi maksymalistycznych aspiracji Czytelników, którzy będą poszukiwali w nim kompletnej prezentacji dorobku chrześcijańskiej myśli filozoficznej w Polsce w XX i XXI wieku. Mimo to pokazuje on, że przez ostatnie 120 lat była ona kształtowana przez filozofów chrześcijańskich, którym leżała na sercu troska o autentyczną naukę i kulturę filozofowania wolną od administracyjnych nacisków i zniewolenia przez poprawność polityczną.

⁹ S. Swieżawski, *Zagadnienie historii filozofii*, Warszawa 1966.

Oryginalność proponowanych przez nich rozwiązań ukształtowała unikatowy w swoim charakterze typ kultury filozofowania. Ich prezentacja wpisuje się w podejmowaną przez różne środowiska promocję filozofii chrześcijańskiej, która w obecnej sytuacji prawnej i kulturowej musi coraz częściej walczyć o swoją tożsamość zarówno jako filozofia (pośród innych dyscyplin naukowych), jak też jako filozofia chrześcijańska (pośród innych nurtów filozofii). Mamy nadzieję, że *Przewodnik*, adresowany tak do polskiego, jak i zagranicznego Czytelnika, przyczyni się do pogłębienia wiedzy o polskiej filozofii chrześcijańskiej oraz do obalenia wielu krzywdzących stereotypów z nią związanych.

1.

LOGIKA I METODOLOGIA NAUK

Nie można mówić o chrześcijańskiej metodologii nauk, a tym bardziej o chrześcijańskiej logice. Dlatego niniejsza prezentacja jest skupiona na wynikach z zakresu logiki i metodologii nauk osiągniętych w XX-wiecznych ośrodkach myśli chrześcijańskiej, a przy tym ograniczona do ośrodków i osób najbardziej znaczących, zwykle do twórców ośrodka lub szkoły, choć będą także informacje o ich współpracownikach i uczniach – przede wszystkim o następcach i kontynuatorach, których prace miały znaczenie dla filozofii chrześcijańskiej – i wzmianki o stosujących zdobyte w danym ośrodku umiejętności logiczne i metodologiczne poza filozofią chrześcijańską.

Logika jest tu rozumiana szeroko: obejmuje semiotykę logiczną, logikę formalną i ogólną metodologię nauk, logikę tradycyjną i matematyczną, a także badania historyków i filozofów logiki; natomiast metodologia nauk, obok wspólnej z logiką metodologii ogólnej, mieści także metodologie szczegółowe, a zwłaszcza – metodologię filozofii i teologii¹.

¹ Prezentację otwiera zarys kontekstu dziejowego (ograniczony do polskiej logiki i polskiej filozofii o inspiracji chrześcijańskiej), w głównej części są opisane ośrodki myśli chrześcijańskiej, w których rozwijano logikę i metodologię, oraz najważniejsze postaci związane z tymi ośrodkami; w trzeciej części – główne osiągnięcia, a w ostatniej są uwagi o ich znaczeniu, toczonych dyskusjach i aktualnych badaniach. Układ rozważań – obejmujący kontekst dziejowy, łączący uporządkowanie czasowe z opisem według ośrodków, postaci, najważniejszych osiągnięć i aktualnych badań – grozi wprawdzie powtórzeniami, daje jednak

KONTEKST HISTORYCZNY I IDEOWY

Najważniejszym nie tylko kontekstem, lecz podstawowym źródłem osiągnięć logiki i metodologii rozwijanej w ośrodkach myśli chrześcijańskiej było stworzone przez Kazimierza Twardowskiego (1866–1938) środowisko uczonych, nazwane później Szkołą Lwowsko-Warszawską, które w dwudziestolecie międzywojennym (1918–1939) rozwinęło intensywne badania zwłaszcza logiczne, a także metodologiczne². Przedstawiciele Szkoły nie tylko stosowali logikę w swym filozofowaniu, lecz wielu z nich przyczyniło się do rozwoju światowej logiki formalnej – np. Jan Łukasiewicz (1878–1956), Stanisław Leśniewski (1886–1939), Alfred Tarski (1901–1983); ponadto logika była uznawana za niezbędny składnik nauczania i wychowania³. Również powojenne ośrodki badań w dziedzinie logiki formalnej, semiotyki i metodologii zostały ukształtowane przez uczonych związanych ze Szkołą. Ośrodek wrocławski współtworzyli Jerzy Śłupecki (1904–1987), Jerzy Łoś (1920–1998) i Ludwik Borkowski (1914–1993). W Warszawie i Łodzi pracował Tadeusz Kotarbiński (1886–1981), w Poznaniu – Kazimierz Ajdukiewicz ([1890–1963]; od 1955 na UW oraz w PAN), w Krakowie na UJ – Zygmunt Zawirski (1882–1948). W Toruniu działali Tadeusz Czeżowski (1889–1981) oraz Stanisław Jaśkowski (1906–1965), a później – Leon Gumański (1921–2014). Utworzono katedry logiki na wydziałach filozoficzno-historycznych i humanistycznych oraz wprowadzono logikę do programów wielu kierunków studiów. Była rozwijana nie tylko logika formalna, lecz również

możliwość wielostronnego oglądu logiki i metodologii rozwijanej w ośrodkach polskiej myśli chrześcijańskiej XX w.

² Dzieje logiki polskiej przed II wojną światową są rozdzielane na okresy: przygotowawczy (1900–1917; Henryk Struve [1840–1912], Władysław Biegański [1857–1917]) i rozkwitu (1918–1939). Por.: J.J. Jadacki, *Logika*, w: *Historia nauki polskiej*, t. 4, cz. 3, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław, Warszawa 1987, s. 550–551, 556–562; J. Woleński, *Polish Logic*, w: tegoż, *Historico-Philosophical Essays*, t. 1, Kraków 2012, s. 213–230. Podział na okresy przed i po II wojnie światowej został przyjęty np. w M. Tkaczyk, U. Wybraniec-Skardowska, *Logika polska*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 1, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2011, s. 880–890.

³ Dorobek filozofów Szkoły, zwłaszcza w zakresie logiki, metodologii (także metodologii filozofii) i epistemologii, jest przedstawiony w monografii J. Woleńskiego, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985.

logiczna teoria języka i logiczna teoria nauki. W 1953 roku powstało czasopismo „*Studia Logica*” (Instytut Filozofii i Socjologii PAN), w 1965 roku „*Reports on Mathematical Logic*” (UJ)⁴.

Dla filozofii o inspiracji chrześcijańskiej związanej instytucjonalnie z Kościołem katolickim podstawowy był, przynajmniej do lat 80., neotomizm rozwijany według Szkoły Lowańskiej (Désiré Mercier), łączącej studia nad filozofią średniowieczną z uwzględnianiem filozofii nowożytnej i wyników nauk przyrodniczych (idea unowocześnienia: *vetera novis augere*)⁵.

Po 1945 roku głównymi ośrodkami filozofii (neo)tomistycznej stały się Wydział Filozofii Chrześcijańskiej KUL (od 1946), Wydział Teologiczny UJ (do 1954) oraz Wydział Filozoficzny ATK (od 1954). W polskim tomizmie najbardziej wpływowy stawał się tomizm egzystencjalny rozwijany na KUL od lat 50. przez Stefana Świeżawskiego (1907–2004), Jerzego Kalinowskiego (1916–2000), Mieczysława Alberta Krąpca OP (1921–2008), ks. Stanisława Kamińskiego (1919–1986), Antoniego Bazylego Stępnia (1931–) i Stanisława Majdańskiego (1935–), co w latach 60. zaowocowało znaczącymi publikacjami oraz uformowaniem tzw. Lubelskiej Szkoły Filozoficznej, w której filozofia jest uprawiana jako dyscyplina autonomiczna, choć wykorzystująca wyniki logiki i metodologii oraz badań historycznych. W Krakowie, na Papieskiej Akademii Teologicznej, pod koniec lat 70. ks. Michał Heller (1936–) i ks. Józef Życiński (1948–2011), zwolennicy filozofowania w kontekście nauki i dialogu interdyscyplinarnego, zainicjowali wspólne badania filozofów i naukowców, prowadzone później w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych.

⁴ Trafna jest ocena, że większość osiągnięć w zakresie logiki polskiej w XX w. to dzieło przedstawicieli Szkoły i ich uczniów lub badaczy nawiązujących do jej programu (por. J.J. Jadacki, *Szkoła Lwowsko-Warszawska i jej wpływ na filozofię polską drugiej połowy XX wieku*, w: *Historia filozofii polskiej. Dokonania – poszukiwania – projekty*, red. A. Dziedzic, A. Kołakowski, S. Pieróg, P. Ziemiński, Warszawa 2007, s. 126–137; syntetyczna prezentacja rozwoju ośrodków oraz osiągnięć w zakresie logiki formalnej, semiotyki i metodologii została przedstawiona w: S. Kamiński, *Rozwój logiki i metodologii nauk w Polsce po II wojnie światowej*, „*Roczniki Filozoficzne*” 1976, t. 24, nr 1, s. 113–122), a także uwaga, że po 1950 roku owocna wcześniej interakcja logiki z filozofią osłabła (por. J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, Kraków 2010, s. 537–538).

⁵ Por. A.B. Stępień, *O stanie filozofii tomistycznej w Polsce*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 2, red. B. Bejze, Warszawa 1968, s. 97–126; J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*, dz. cyt., s. 513–516.

OŚRODKI I BADACZE

Seminaria duchowne

Do kanonu seminaryjnych wykładów z filozofii należała również logika tradycyjna. Logikę i metodologię nauk wykładali także badacze, jak ks. Józef Iwanicki (1902–1995) (pracował też w Seminarium Duchownym we Włocławku) oraz ks. Leopold Regner (1912–1997) – autor podręcznika z logiki⁶ – który wykładał w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie. O potrzebie logiki w nauczaniu filozofii i studiach teologicznych wypowiedzieli się m.in. ks. Jan Salamucha (1903–1944) i Kamiński. Salamucha podkreślał, że nie ma przeszkód, aby wprowadzić nowoczesną logikę do *curriculum* filozoficznego wykształcenia przyszłych księży katolickich⁷, Kamiński postulował, by w seminariach wykładać szeroko rozumianą logikę (semiotyka, logika formalna, elementy metodologii ogólnej i szczegółowej) oraz historię logiki⁸.

Wydziały teologiczne uniwersytetów państwowych

Po odzyskaniu niepodległości wydziały teologiczne były na uniwersytetach w Krakowie, Lwowie, Wilnie i Warszawie⁹. Przynajmniej jedna spośród zwykle dwunastu katedr na wydziale zajmowała się filozofią chrześcijańską, a w niej – logiką. Po 1945 roku wznowiły działalność katolickie wydziały teologii w Krakowie i Warszawie, w 1954 roku zostały jednak usunięte z uniwersytetów, a z ich kadry utworzono Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie. Wydział Teologii Ewangelickiej został wyodrębniony z Uniwersytetu Warszawskiego w 1954 roku i wraz z Sekcją Teologii Starokatolickiej przekształcony w Chrześcijańską Akademię Teologiczną. Od 1957 roku istnieje w niej też Sekcja Teologii Prawosławnej.

⁶ L. Regner, *Logika*, Kraków 1973.

⁷ J. Salamucha, *Nauczanie logiki w seminarjach duchownych*, w: *Pamiętnik siódmego zjazdu w Wilnie, 19.IV. – 21.IV.1933*, Wilno 1934, s. 171–182.

⁸ S. Kamiński, *Czy logika jest dyscypliną praktyczną?*, „Ateneum Kapłańskie” 1958, t. 57, nr 2, s. 228–233.

⁹ Na UW utworzono w 1920 roku Wydział Teologii Ewangelickiej, a w 1925 roku Studium Teologii Prawosławnej.

Ważne w dziedzinie logiki były prace ks. Franciszka Gabryla (1866–1914), który wyniki swoich badań logicznych przedstawił w podręcznikach¹⁰. W okresie późniejszym znaczący badacze to ks. Stanisław Kobyłecki (1864–1939) i ks. Piotr Chojnacki (1897–1969). Kobyłecki głosił pogląd, że logika formalna i metafizyka mają wspólny przedmiot materialny, tj. relacje, a różnią się aspektem badania relacji. Chojnacki od 1926 roku pracował na Wydziale Teologii Katolickiej UW, w 1954 roku, po utworzeniu ATK, został dziekanem Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej, był też kierownikiem Katedry Logiki, Metodologii Nauk i Teorii Poznania. Przed wojną zajmował się metodologią ontologii, stosunkiem logiki matematycznej do metafizyki, a zwłaszcza uściśleniem terminologii metafizyki i przeprowadzanych w niej rozumowań (źródło trudności formalizacji metafizyki widział w analogiczności jej pojęć); po wojnie – rozwojem pojęcia nauki i metod naukowych oraz metodologią filozofii¹¹.

Koło Krakowskie

Najbardziej znacząca dla badań logicznych prowadzonych w XX wieku przez filozofów o inspiracji chrześcijańskiej była grupa zwana Kołem Krakowskim. Źródła Koła są w programie filozofii naukowej Łukasiewicza, tj. nawiązującej problemami i zadaniami do filozofii klasycznej, lecz rozwijanej nową metodą, wzorowaną na metodzie aksjomatyczno-dedukcyjnej¹². Na spotkaniu w Naukowym Instytucie Katolickim w Krakowie Łukasiewicz uzasadnił postulat odnowienia i unaukowania filozofii i teologii tomistycznej, referaty wygłosili Jan Franciszek Drewnowski (1886–1978), Salamucha i Józef Maria Bocheński OP (1902–1995)¹³. Prowadzący zebranie Konstanty

¹⁰ F. Gabryl, *Logika formalna*, Kraków 1899, a zwłaszcza tenże, *Logika ogólna*, Kraków 1912.

¹¹ P. Chojnacki, *Teoria poznania i metodologia ogólna nauk*, Warszawa 1948.

¹² J.M. Bocheński, *Wspomnienia*, Kraków 1994, s. 124.

¹³ Spotkanie odbyło się 26 września 1936 roku, w czasie trwania III Polskiego Zjazdu Filozoficznego; jest uznawane za inicjujące działalność Koła, a do jego założycieli zalicza się także Bolesława Sobocińskiego (1906–1980). Materiały ze spotkania zawarte są w pracy *Mysł katolicka wobec logiki współczesnej* (Poznań 1937), dokonania Koła Krakowskiego zestawia Bocheński w: *Wspomnienia*, dz. cyt., s. 125–126. Zob. też opracowania Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, Kraków 1993; tenże, *Reakcje na J. Salamuchy analizę logiczną dowodu „z ruchu” św. Tomasza*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Tarnów–Kraków 1995, s. 59–76; tenże, *Koncepcje analogii w Kole Krakowskim*,

Michalski CM (1879–1947) podkreślił, że stosowanie logiki współczesnej – której ośrodkiem o znaczeniu światowym była wówczas Polska – sprawi, że tomizm pozostanie filozofią racjonalną i ścisłą¹⁴.

Salamucha uczęszczał w UW na zajęcia z logiki matematycznej, matematyki oraz dyscyplin przyrodniczych, słuchał wykładów m.in. Leśniewskiego, Łukasiewicza, Kotarbińskiego¹⁵. W 1927 roku uzyskał na Wydziale Teologii stopień doktora filozofii chrześcijańskiej (*Teoria wynikania modalnego Arystotelesa*, promotorem Kobylecki), a w 1936 roku habilitację. Był najbardziej znaczącym przedstawicielem Koła. Uważał, że badania filozoficzne mogą obejmować całą rzeczywistość, a jednocześnie wykorzystywać wyniki logiki matematycznej, także formalizację, uściślaną i uproszczającą rozumowania oraz aksjomatyzację, porządkującą twierdzenia relacją wynikania. Teologii oraz teodycei chciał nadać postać nauki dedukcyjnej. Ważne są również jego prace z historii logiki, oparte na obszernym i rzetelnie opracowanym materiale źródłowym. Za uczniów Salamuchy w dziedzinie logiki uważali się Henryk Hiż (1917–2006) i Andrzej Grzegorzczak (1922–2014).

Drewnowski studiował w UW filozofię, logikę matematyczną i matematykę u Leśniewskiego, Łukasiewicza i Kotarbińskiego¹⁶. W 1927 roku otrzymał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy pt. *Podstawy logiki Bernarda Bolzano* (promotorem Kotarbiński). Koncepcja filozofii zawarta w jego *Zarysie programu filozoficznego*¹⁷

Tarnów 2005; J. Woleński, *Polish Attempts to Modernize Thomism by Logic* (Bocheński and Salamucha), w: tegoż, *Historico-Philosophical Essays*, t. 1, dz. cyt., s. 51–66; R. Murawski, *Filozofia logiki i matematyki w Kole Krakowskim*, „Filozofia Nauki” 2014, t. 22, nr 2, s. 21–35.

¹⁴ K. Michalski, *Wstęp*, w: *Myśl katolicka wobec logiki współczesnej*, dz. cyt., s. 7–8.

¹⁵ Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, dz. cyt., s. 88–95; tenże, *Światopogląd, filozofia i logika u ks. Jana Salamuchy*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, dz. cyt., s. 47–58; J.J. Jadacki, K. Świętorzecka, *Myśliciel o sercu walecznym. O życiu Jana Salamuchy*, w: J. Salamucha, *Wiedza i wiara. Wybrane pisma filozoficzne*, Lublin 1997, s. 15–27.

¹⁶ Por. Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, dz. cyt., s. 70–81; S. Majdański, *Ani scjentyzm, ani fideizm. U progu nowoczesnej syntezy filozoficznej, czyli Jana Franciszka Drewnowskiego program precyzacji filozofii klasycznej*, w: J.F. Drewnowski, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, Lublin 1996, s. 5–52.

¹⁷ J.F. Drewnowski, *Zarys programu filozoficznego* (część 2), „Przegląd Filozoficzny” 1934, t. 37, nr 2, s. 150–181; część 3: „Przegląd Filozoficzny” 1934, t. 37, nr 3, s. 262–292.

bywa uznawana za program Koła Krakowskiego, choć – inaczej niż pozostali członkowie Koła – proponował w niej wsparcie filozofii tomistycznej nie tylko na logice formalnej, lecz także na innych dziedzinach wiedzy (semiotyce, metodologii, prakseologii)¹⁸. Propagował symbolizację oraz formalizację, a swoistym jego osiągnięciem jest teoria znaków, w której opisał ogólną metodę ścisłego formułowania pojęć i twierdzeń w naukach przyrodniczych i humanistycznych oraz w filozofii i teologii.

Bocheński w trakcie studiów filozoficznych, zakończonych stopniem doktora (Fryburg w Szwajcarii), zapoznał się z pracami logików polskich, zwłaszcza Salamuchy¹⁹. Swoją formację filozoficzną zawdzięczał również Konstantemu Michalskiemu (1879–1947), Zawirskiemu, Czesławowi Znamierowskiemu (1888–1967), Florianowi Znanieckiemu (1882–1958) i Łukasiewiczowi. W 1938 roku habilitował się na Wydziale Teologicznym UJ, na podstawie rozprawy *Z historii logiki zdań modalnych*²⁰. W okresie Koła Krakowskiego bronił programu zastosowania logiki matematycznej w filozofii tradycyjnej: logistyka, choć wyrosła z matematyki, to również w innych obszarach wiedzy gwarantuje ścisłość w myśleniu i mówieniu oraz pozwala w porządnym sposób stosować dedukcję, a przy tym, jako symboliczna, jest treściowo neutralna. Podkreślał podstawową rolę klasycznej logiki dwuwartościowej, choć doceniał w logice wielość systemów i możliwość stosowania w teologii logik wielowartościowych. W ostatnim okresie swojej twórczości filozoficznej stosował metodę logicznej analizy języka. Logikę (logika formalna, semiotyka, metodologia nauk) uznawał za wzorzec racjonalności. Opublikował m.in. *Die zeitgenössischen Denkmethoden*²¹ oraz studia z historii logiki *Formale Logik*²².

¹⁸ J.F. Drewnowski, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, dz. cyt., s. 55–147.

¹⁹ Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, dz. cyt., s. 81–87; J.M. Bocheński, *Autoprezentacja*, w: tegoż, *Logika i filozofia. Wybór pism*, przeł. T. Baszniak i in., red. J. Parys, Warszawa 1993, s. vii–xxix.

²⁰ J.M. Bocheński, *Z historii logiki zdań modalnych*, Lwów 1938.

²¹ Tenże, *Die zeitgenössischen Denkmethoden*, Bern 1954 (wyd. polskie: *Współczesne metody myślenia*, przeł. S. Judycki, Poznań 1992).

²² Tenże, *Formale Logik*, Freiburg–München 1956.

Katolicki Uniwersytet Lubelski²³

Przed wojną na KUL nie było badań w zakresie nowoczesnej logiki i metodologii. Jedynym logikiem był ks. Stanisław Domińczak ([1880–1936]; od 1925 w Wilnie), zajmujący się głównie logiką Arystotelesa i logiką scholastyczną; tradycyjną logikę wykładał ks. Henryk Jakubanis (1879–1949), na podstawie podręczników Biegańskiego i Gabryla.

Po 1945 sytuację logiki na KUL zmieniło utworzenie Wydziału Filozoficznego (w listopadzie 1946) i Sekcji Filozofii Teoretycznej, z Katedrą Logiki. Katedra ta, kierowana (do 1962) przez ks. Antoniego Korcika (1892–1969), była podstawą tematycznego seminarium, wykładów monograficznych i specjalizacji z zakresu logiki. Uruchomiono wykład Iwanickiego z metodologii filozofii (z elementami metodologii ogólnej), a w kolejnych latach odrębne zajęcia z ogólnej metodologii nauk, metodologii nauk niefilozoficznych oraz metodologii filozofii. W 1952 roku utworzono Katedrę Metodologii Nauk, której twórcą i pierwszym kierownikiem był Iwanicki, a od 1956 roku Kamiński. W 1992 roku powstała Katedra Metodologii Filozofii, kierowana przez ks. Józefa Herbuta (1933–2018).

Jeśli chodzi o badania mieszczące się w zakresie niniejszego opracowania, to na KUL twórczo pracowano głównie w zakresie historii logiki i metodologii szczegółowej (zwłaszcza metodologii: metafizyki klasycznej, etyki, filozofii przyrody, historii filozofii), łączono współczesną metodologię nauk i metafizologię z logiką, rozwijano filozofię nauki i filozofię logiki. Historią logiki zajmowali się, oprócz Korcika, Kamiński oraz związani z KUL ks. Witold Michałowski (1921–2004) i Regner. Badania w zakresie metodologii filozofii i stosowalności logiki do filozofii prowadzili Kalinowski, Iwanicki, Kamiński, Antoni Bazyli Stępień (1931–); z metodologii etyki – Tadeusz Styczeń SDS (1931–2010); z metodologii historii filozofii – Swieżawski; z metodologii przyrodoznawstwa i metodologii filozofii przyrody – ks. Stanisław Mazierski (1915–1993), a badania te były kontynuowane przez ich uczniów (ks. Zygmunt Hajduk [1935–] – uczeń Kamińskiego i Mazierskiego, Andrzej Szostek MIC [1945–] – uczeń Stycznia,

²³ Informacje o KUL pochodzą m.in. z: S. Majdański, C. Wojtkiewicz, *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Z okazji 50-lecia Uczelni)*, „Roczniki Filozoficzne” 1969, t. 17, nr 1, s. 123–170; S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u. Nurty – osoby – idee*, Lublin 1998.

Jacek Wojtysiak [1967–] i Arkadiusz Gut [1970–] – uczniowie Stępnia). Po objęciu Katedry Logiki przez Borkowskiego (w latach 1975–1984) podjęto intensywniejsze badania w zakresie logiki formalnej, zwłaszcza logik nieklasycznych. Jego następcą, Stanisław Kiczuk ([1938–]; kierujący katedrą w latach 1985–2010), zajmował się logikami temporalnymi, zmiany, zdań kauzalnych (jego uczniowie to Marek Lechniak [1962–], Paweł Garbacz [1972–], Bożena Czernecka-Rej [1970–], Marcin Tkaczyk OFMConv [1976–]). Zdzisław Dywan ([1951–]; w zakresie logiki uczeń Borkowskiego), założyciel Pracowni Sztucznej Inteligencji, a potem Katedry Podstaw Informatyki (w 1996), zajmował się aksjomatyzacją systemów dedukcyjnych, logiką programowania oraz historią logiki (jego uczniem jest Piotr Kulicki [1969–]).

Korcik studiował filozofię na Wydziale Teologicznym UW, pod kierunkiem Kobyłeckiego. Od doktoratu (1930, napisany u Łukasiewicza) zajmował się historią logiki. Do 1939 roku pracował na uniwersytecie w Wilnie, od 1945 roku na KUL. W swoich wykładach kursorycznych wyszedł poza logikę tradycyjną, prowadził pierwsze seminarium z zakresu historii logiki, założył bibliotekę Zakładu Logiki KUL. Opracował i prowadził wiele wykładów monograficznych, których tematyka dotyczyła wybranych zagadnień historii logiki starożytnej i średniowiecznej – np. powstania i rozwoju logiki w starożytnej Grecji, sylogistyki Arystotelesa, teorii zdań stoików, początków logiki średniowiecznej – oraz historii logiki nowożytnej. W jego zajęciach uczestniczyli m.in. Kamiński, Leon Koj (1929–2006), Tadeusz Kwiatkowski (1930–), a doktorantami Korcika byli Michalowski i Regner.

Kalinowski na KUL studiował prawo i filozofię oraz pracował od 1946 do 1957 roku (w latach 1952–1956 był dziekanem Wydziału Filozofii). W 1947 roku obronił doktorat na temat filozofii prawa w nurcie arystotelesowsko-tomistycznym, a w rozprawie habilitacyjnej z 1951 roku (*Logika zdań praktycznych*), przedstawił system logiki norm (niezależnie od wyników Georga Henrika von Wrighta). Na Wydziale Filozofii zorganizował i prowadził (od końca 1953 roku) konwersatorium metafizyczne, poświęcone głównie metodologii filozofii tradycyjnej, w którego programie i badaniach łączono problematykę klasycznie rozumianej filozofii z podejściem nawiązującym do osiągnięć Szkoły Lwowsko-Warszawskiej oraz do postulatów Koła Krakowskiego, choć odrzucano skrajne propozycje logicyzacji filozofii tradycyjnej (badania te były później kontynuowane na seminarium

metodologii nauk Kamińskiego²⁴). Uczestnikami seminarium byli m.in. Koj, Stępień, Tadeusz Kwiatkowski, Władysław Stróżewski (1933–), Mieczysław Gogacz (1926–), Witold Marciszewski (1930–), Majdański. We Francji (od 1958), utrzymując ciągły kontakt ze środowiskiem naukowym KUL, kontynuował badania z zakresu logiki i metodologii nauk. Przełożył na francuski niektóre prace Tarskiego i Leśniewskiego. Za ucznia Kalinowskiego (i Swieżawskiego) uważał się Koj.

Swieżawski studia filozoficzne i pracę doktorską ukończył na UJK we Lwowie (1932, promotorem Ajdukiewicz). Na KUL pracował od 1946 roku, kierując Katedrą Historii Filozofii Średniowiecznej i Nowożytnej (1948–1978). Oprócz znaczących (w skali światowej) dzieł z historii filozofii, ważna w dyskusjach nad metodologią historii i historii filozofii była jego praca *Zagadnienie historii filozofii*²⁵. Uczestnikami jego seminariów byli m.in. Marciszewski, Stróżewski, Koj, Stępień, Jan Czerkawski (1939–2007) i Wojciech Chudy (1947–2007) (w wielu wypowiedziach podkreślali wysoki poziom metodologiczny tych zajęć).

Mazierski studia z filozofii chrześcijańskiej na UW zakończył uzyskaniem stopnia doktora (*Pojęcia konieczności w filozofii św. Tomasza z Akwinu*; promotorem Chojnacki). Na KUL pracował od 1952 roku, współtworzył Specjalizację Filozofii Przyrody (powstała w 1957), od 1965 roku był kierownikiem Katedry Filozofii Przyrody Nieożywionej. W pracach z zakresu metodologii nauk przyrodniczych²⁶ oraz metodologii filozofii przyrody²⁷ podkreślał konieczność uwzględniania wyników nauk empirycznych oraz badania ich filozoficznych założeń i implikacji (zwłaszcza skuteczności matematyzacji nauk przyrodniczych). Jego uczniami są ks. Mieczysław Lubański ([1924–2015]; matematyka, filozofia matematyki i nauk przyrodniczych), Heller (kosmologia, filozofia nauki, metodologia filozofii przyrody), Hajduk (metodologia nauk przyrodniczych i formalnych, metodologia filozofii przyrody), Kazimierz Jodkowski ([1950–]; metodologia i filozofia

²⁴ J. Czerkawski, *Lubelska szkoła filozoficzna na tle sytuacji w powojennej Polsce*, „Roczniki Filozoficzne” 1997, t. 45, nr 1, s. 171–172.

²⁵ S. Swieżawski, *Zagadnienie historii filozofii*, Warszawa 1966.

²⁶ S. Mazierski, *Determinizm i indeterminizm w aspekcie fizycznym i filozoficznym*, Lublin 1961; tenże, *Prawa przyrody. Studium metodologiczne*, Lublin 1993.

²⁷ Tenże, *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, Lublin 1969; tenże, *Elementy kosmologii filozoficznej i przyrodniczej*, Poznań 1972.

nauki), ks. Józef Turek ([1946–2010]; metodologia i historia kosmologii), Adam Jonkisz ([1953–]; logika i metodologia nauk, filozofia nauki), Marek Szydłowski ([1952–]; kosmologia, filozofia nauki).

Kamiński uzyskał na KUL (1949) stopień doktora na podstawie rozprawy pt. *Fregego dwuwartościowy system aksjomatyczny zmiennych zdaniowych w świetle współczesnej metodologii nauk dedukcyjnych*. Był kierownikiem (1956–1986) Katedry Metodologii Nauk. Badawczo zajmował się logiką (sylogistyką, teorią rozumowań), historią logiki (semiotyka średniowieczna, dzieje teorii definicji, indukcji matematycznej, metody dedukcyjnej), szczegółową metodologią nauk, teorią i historią nauki oraz filozofii nauki. Wyróżnione miejsce w jego badaniach zajmuje metodologia klasycznej metafizyki. Początkowo był zwolennikiem stosowania logiki do zagadnień filozoficznych w duchu Koła Krakowskiego, później dyskutował z tym programem (zwłaszcza z Drewnowskim), choć podkreślał potrzebę uściślenia filozofii narzędziami semiotyczno-metodologicznymi. Opracował także metodologiczną charakterystykę poszczególnych dziedzin filozofii (filozofii Boga, człowieka, religii, dziejów, a także etyki i teologii) oraz typologię różnych koncepcji i metod filozofowania. Wśród jego 335 prac naukowych są monografie: *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*²⁸ oraz *Z teorii i metodologii metafizyki*²⁹. Uczniami Kamińskiego są m.in. Marciszewski, Koj, Tadeusz Kwiatkowski, Majdański, Andrzej Bronk SVD (1938–), Herbut; a w kolejnych pokoleniach: Urszula Żegleń (1949–), Jerzy Kopania (1945–), Kazimierz Trzęsicki (1947–), Tadeusz Szubka (1958–), Rafał Wierchosławski (1960–), Monika Walczak (1973–), Paweł Kawalec (1971–), Agnieszka Lekka-Kowalik (1959–), ks. Robert Kublikowski (1969–). Marciszewski prowadził badania w wielu dziedzinach: historii logiki i metodologii nauk, logiki przekonań i retoryki, filozofii umysłu i informatyki. Herbut zajmował się metodologią filozofii oraz logiczną analizą języka religijnego, był redaktorem *Leksykonu filozofii klasycznej*³⁰ (jego uczniem i następcą w Opolu jest ks. Kazimierz Wolsza [1960–]). Bronk prowadzi badania w zakresie filozofii nauki i metodologii nauk, zwłaszcza nauk humanistycznych, społecznych

²⁸ S. Kamiński, *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1961.

²⁹ S. Kamiński, M.A. Krąpiec, *Z teorii i metodologii metafizyki*, Lublin 1962. Zbiory artykułów Kamińskiego z zakresu metodologii (głównie filozofii) i semiotyki zostały wydane w pięciu tomach jego *Pism wybranych* (1989–1998).

³⁰ *Leksykon filozofii klasycznej*, red. J. Herbut, Lublin 1997.

(pedagogika) i religiolologicznych, Majdański – z semiotyki i metodologii filozofii, Żegleń – z semiotyki logicznej oraz filozofii logiki i języka, Szubka – z filozofii analitycznej, jej historii i z metodologii filozofii.

Akademia Teologii Katolickiej³¹

Na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej ATK od 1954 roku istniała Katedra Ontologii i Logiki, a później (od 1957) Katedra Logiki, Ogólnej Metodologii Nauk i Teorii Poznania (pierwszym kierownikiem był Chojnacki). W 1966 roku utworzono na studiach specjalności z logiki formalnej, a także z gnozeologii ogólnej i szczegółowej oraz epistemologii ogólnej i szczegółowej z ogólną metodologią nauk. W 1982 roku powstały osobne katedry: Logiki, Metodologii Nauk, Metodologii Nauk Systemowo-Informacyjnych, a także specjalność z logiki i metodologii nauk. W ATK logiką zajmowali się m.in. Iwanicki i jego uczniów, Edward Nieznański (1938–), ks. Marcei Molski (1914–1990) oraz Tomasz Chodkowski (1939–), następnie ks. Roman Tomanek (1956–) i Kordula Świątorzecka (1968–); filozofią matematyki, kosmologii i informatyki – Lubański, a ogólną metodologią nauk i metodologią filozofii – Iwanicki, Chojnacki, Andrzej Siemianowski ([1932–2008]; związany głównie z UAM, w ATK w okresie 1970–1974; krytykował neotomizm Szkoły Lubelskiej), ks. Mieczysław Bombik (1938–). W ostatnich dwóch dekadach XX wieku zajęcia i badania z logiki lub metodologii prowadzili m.in. Henryk Stonert (1923–1992) i Mieczysław Omyła (1941–).

Iwanicki studiował filozofię, teologię i matematykę w Strasburgu, gdzie uzyskał doktorat (1933). Prowadził wykłady z logiki na Wydziale Teologicznym UW, z metodologii nauk na Wydziale Filozofii KUL, z logiki i metodologii nauk na Wydziale Filozofii ATK. Interesował się racjonalistyczną filozofią XVII wieku (m.in. Leibniza i Morina matematycznymi dowodami na istnienie Boga). Pracował nad metodą tworzenia terminologii naukowej, zwłaszcza w psychologii, oraz stosowaniem metod logiczno-matematycznych w filozofii; w logice prowadził badania porównawcze systemów dedukcji naturalnej z aksjomatycznymi³²,

³¹ Informacje o ATK (od 1999 Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) czerpiemy głównie z K. Świątorzecka, R. Tomanek, *Logika i metodologia nauk, w: Wydział Filozofii Chrześcijańskiej na ATK 1954–1999*, red. J. Bielecki, J. Krokos, Warszawa 2001, s. 169–188.

³² J. Iwanicki, *Dedukcja naturalna i logistyczna*, Warszawa 1949.

podkreślając zalety dedukcji naturalnej, oraz nad sylogistyką Arystotelesa.

Nieznański był (od 1982) kierownikiem Katedry Logiki ATK, zajmował się formalizacją argumentacji filozoficznej, metodologią nauk i semiotyką logiczną (stosował ją do pojęć filozofii klasycznej), tworzył i badał ontologie formalne. Wiele prac poświęcił formalizacji dowodów teodycealnych³³.

Bombik, uczeń Chojnackiego, Iwanickiego i Nieznańskiego (na ATK od 1970, kierownik Katedry Metodologii Nauk od 1992) zajmował się teorią definicji, problematyką błędów logicznych, zastosowaniami logiki do teologii. Uczennicą Nieznańskiego jest Świątorzecka (na ATK od 1990).

Papieska Akademia Teologiczna

Po usunięciu z UJ Wydziału Teologicznego istniał w strukturach kościelnych ośrodek dydaktyczno-naukowy, który w 1974 roku uzyskał status Papieskiego Wydziału Teologii (od 2009 roku Uniwersytet Papieski Jana Pawła II). Działało w nim kilka katedr filozoficznych, w tym Katedra Logiki Formalnej, Ogólnej Metodologii Nauk i Teorii Poznania, którą kierował ks. Kazimierz Kłósak (1911–1982). Wydział Filozoficzny, utworzony w 1976 roku, *de facto* zaczął działać po powstaniu Papieskiej Akademii Teologicznej (1982). Od 1980 roku Katedrą Logiki i Metodologii kierował Życiński (doktorat z teologii u Kłósaka, 1976; z filozofii u Lubańskiego, 1979), później podzieloną na Katedrę Logiki i Katedrę Filozofii Nauki. Zagadnienia logiczne i metodologiczne podejmowano także w Ośrodku Badań Interdyscyplinarnych. Do pokolenia wykształconych w latach 90. uczniów Hellera i Życińskiego, zajmujących się logiką i metodologią, należą: ks. Jerzy Dadaczyński ([1959–]; filozofia nauk formalnych, historia logiki); ks. Adam Olszewski (filozofia logiki); ks. Zbigniew Wolak ([1957–]; metodologia i historia logiki polskiej); Janusz Mączka SDB ([1960–];

³³ Zob. m.in.: E. Nieznański, *Formalizacyjne próby ustalenia logiko-formalnych podstaw stwierdzania pierwszych elementów rozważanych w tomistycznej teodycei*, w: *W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*, red. E. Nieznański, Warszawa 1980, s. 7–194; E. Nieznański, *Logical Analysis of Thomism. The Polish Programme That Originated in 1930's*, w: *Initiatives in Logic*, red. J. Srzednicki, Dordrecht 1987, s. 128–155; tenże, *Formalized Proofs of the Existence of God*, „Collectanea Theologica” 1994, t. 64, s. 109–122; tenże, *World models in formalized systems of theodicy*, „Studia Philosophiae Christianae” 2011, t. 47, nr 1, s. 89–96.

metodologia/historia filozofii przyrody), Krzysztof Śleziński ([1962–]; filozofia przyrodoznawstwa, historia metafizyki), Wiesław Wójcik ([1959–]; metodologia/historia nauki), Paweł Polak ([1976–]; filozofia/historia nauki).

Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego (od 2011 Akademia Ignatianum w Krakowie)

Przed II wojną światową w ośrodkach jezuickich, głównie w Krakowie, w zakresie logiki i metodologii pracowali m.in.: Jan Nuckowski SJ (1867–1920), Franciszek Kwiatkowski SJ (1888–1949) i Stanisław Bednarski SJ (1896–1942). Nuckowski wydał podręcznik pt. *Początki logiki ogólnej dla szkół*³⁴, Franciszek Kwiatkowski wykładał filozofię od 1932 roku, w kompendium *Filozofia wieczysta w zarysie*³⁵ przedstawił (w tomie 3) syntezę tradycyjnej logiki, a także charakterystykę metody naukowej. Metodologią zajmował się też Bednarski.

Po wojnie, w latach 1948–1996, logikę i metodologię ogólną na Wydziale (oraz w innych seminariach duchownych Krakowa) Czesław Michalunio SJ (1919–2013)³⁶. Od 1997 logikę i metodologię nauk wykłada Józef Bremer SJ (1953–)³⁷. Kiedy Wydział Filozoficzny stał się Wyższą Szkołą Filozoficzno-Pedagogiczną Ignatianum, utworzono m.in. Katedrę Metodologii Nauk, którą od 1999 kierował Ludwik Grzebień SJ (1939–); w latach 2006–2009 kierownikiem Katedry Logiki był, wcześniej związany z UJ i UMK, Jerzy Perzanowski (1943–2009)³⁸.

³⁴ J. Nuckowski, *Początki logiki ogólnej dla szkół*, Kraków 1903.

³⁵ F. Kwiatkowski, *Filozofia wieczysta w zarysie*, t. 3: *Filozofia Boga, filozofia obyczaju*, Kraków 1947.

³⁶ C. Michalunio, *Logika. Zarys wykładów*, Kraków 1976. Michalunio studiował filozofię na UJ, gdzie napisał pracę magisterską *Sylogistyka Arystotelesa w ujęciu niektórych autorów polskich XX-go wieku* (1953). W tym okresie (ok. 1965) autorem pracy z logiki matematycznej był też Jan Długosz SJ (1901–1981). Pozostawiona w rękopisie praca została opublikowana dopiero w 2008 roku (J. Długosz, *Rachunek sensu jednej i dwu zmiennych*, Kraków 2008).

³⁷ J. Bremer, *Wprowadzenie do logiki*, Kraków 2006.

³⁸ Perzanowski stosował narzędzia logiki do problematyki teologicznej i metafizycznej, m.in. badał środkami logicznymi i formalizował dowody ontologiczne zawarte w rozumowaniach Kartezjusza i Leibniza (J. Perzanowski, *Ontological Arguments II: Cartesian and Leibnizian*, w: *Handbook of Metaphysics and Ontology*, t. 2, red. H. Burkhardt, B. Smith, Munich 1991, s. 625–633;

NAJWAŻNIEJSZE OSIĄGNIĘCIA

Historia logiki

Najwięcej prac dotyczyło logiki Arystotelesowskiej oraz średnio-wiecznej³⁹. Cechą charakterystyczną większości tych badań było, zgodne z podejściem Łukasiewicza, spojrzenie na logikę dawną przez pryzmat logiki współczesnej. Tak były pisane prace m.in. Salamuchy, artykuły Korcika i monografia Bocheńskiego *Formale Logik*⁴⁰, zawierająca wyniki wieloletnich badań nad dziejami logiki, od czasów starożytnych (Grecja, Indie) aż do XX wieku. Prace z historii logiki opublikowali także Kamiński, Regner (sylogistyka, Apulejusz, aksjomatyzacja u Bolzano), Michałowski (Galenos, Boecjusz, Abelard, logika Leśniewskiego), Czesław Wojtkiewicz MIC (logika Jana od św. Tomasza). Badania te były oparte na analizie wydań źródłowych, a niektóre na rękopisach. Ukazały się także prace dotyczące logiki XX wieku: w ośrodku krakowskim Wołak opublikował wyniki badań nad dziedzictwem Koła Krakowskiego⁴¹, w ośrodku lubelskim opracowano dorobek Drewnowskiego⁴², a w wyniku współpracy badaczy z ATK i UW opublikowano dzieła Salamuchy⁴³.

Logicyzacja teodycei

Zagadnienie możliwości formalizacji systemu metafizyki już przed II wojną światową podjęli Salamucha i Drewnowski, a po wojnie

J. Perzanowski, *Teofilozofia Leibniza*, w: G.W. Leibniz, *Pisma z teologii mistycznej*, Kraków 1994, s. 221–352), Anzelma i Ch. Hartshorne’a (J. Perzanowski, *O wskazanych przez Ch. Hartshorne’a modalnych krokach w dowodzie ontologicznym św. Anzelma*, w: *Filozofia/logika: filozofia logiczna* 1994, red. J. Perzanowski i in., Toruń 1995, s. 77–96).

³⁹ Zestawienie prac napisanych do końca lat 50. XX wieku zob.: J. Iwanicki, *Problematyka filozoficzna w ciągu ostatniego 50-lecia w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 1959, t. 58, nr 1–3, s. 267–274.

⁴⁰ J.M. Bocheński, *Formale Logik*, dz. cyt.

⁴¹ Badania nad dziedzictwem Koła Krakowskiego prowadzili także Woleński, Jadacki i Murawski.

⁴² J.F. Drewnowski, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, dz. cyt.

⁴³ J. Salamucha, *Wiedza i wiara. Wybrane pisma filozoficzne*, red. J.J. Jadacki, K. Świątorzecka, Lublin 1997.

zwłaszcza Bocheński i Nieznański⁴⁴. Przedmiotem badań logicznych była część teodycei tomistycznej dotycząca uzasadniania tezy o istnieniu Bytu Pierwszego. Salamucha przedstawił próbę logicznej rekonstrukcji dowodu *ex motu* z *Summa contra gentiles* (I, 13)⁴⁵. Posługiwał się klasycznym rachunkiem zdań oraz stosował podstawowe pojęcia teoriomnogościowe, odwołując się przy tym do *Principia Mathematica* Alfreda Northa Whiteheada i Bertranda Russella i używanej tam symboliki. Artykuł ten zapoczątkował prace i dyskusje nad stosowaniem logiki do filozofii⁴⁶. Prawdopodobnie pierwszym po wojnie nawiązaniem do tych dyskusji była niepublikowana praca magisterska Kojana pt. *Poglądy ks. Salamuchy na uściślenie filozofii* (1954), w której są uwagi metodologiczne sformułowane na kanwie artykułu Salamuchy; w 1956 roku Johannes Bendiek OFM opublikował studium na temat logicznej struktury argumentów za istnieniem Boga. Badania Salamuchy, Bendieka i Bocheńskiego podjęła Francesca Rivetti Barbó, a logiczną analizę pierwszej drogi przedstawił Bowman L. Clarke. Nawiązując do Salamuchy, Korneliusz Policki SDS (1949–) zaproponował inną formalizację argumentu z ruchu⁴⁷, przyczynki do formalizacji pierwszej drogi św. Tomasza opublikowali m.in. Georg Klaus, Marciśzewski, Tadeusz Kwiatkowski, Laurent Larouche, Krystyna Błachowicz. Szczególnie wartościowe wyniki osiągnął Nieznański w zakresie formalizacji argumentów za istnieniem Boga (studium z 1980⁴⁸ i wiele artykułów) oraz ontologii klasycznej (z elementami filozofii Boga). Sformalizował również argument *ex causae efficiens* (1982, 1984⁴⁹;

⁴⁴ O ujęciach formalizacji *quinquae viae* pisze E. Nieznański, *Drogi i bezdroża formalizacji teodycei od Salamuchy do Gödla*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Tarnów–Kraków 1995, s. 100–113.

⁴⁵ J. Salamucha, *Dowód „ex motu” na istnienie Boga. Analiza logiczna argumentacji św. Tomasza z Akwinu*, „Collectanea Theologica” 1934, t. 15, nr 1, s. 53–92.

⁴⁶ Z. Wolak, *Reakcje na J. Salamuchy analizę logiczną dowodu „z ruchu” św. Tomasza*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, dz. cyt., s. 59.

⁴⁷ K. Policki, *W sprawie formalizacji dowodu „ex motu” na istnienie Boga*, „Roczniki Filozoficzne” 1975, t. 23, nr 1, s. 19–30.

⁴⁸ E. Nieznański, *Formalizacyjne próby ustalenia logiko-formalnych podstaw stwierdzania pierwszych elementów rozważanych w tomistycznej teodycei*, w: *W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*, red. E. Nieznański, dz. cyt., s. 7–194.

⁴⁹ Tenże, *W poszukiwanie Pierwszej Przyczyny z pomocą logiki formalnej*, „Analecta Cracoviensia” 1982, t. 14, s. 51–60; tenże, *Formalisierung des Gottesbeweises ex ratione causae efficientis*, „Salzburger Jahrbuch für Philosophie” 1984, t. 27–29, s. 79–84.

pierwsza formalizacja, z 1969, jest dziełem Wilhelma Karla Esslera) oraz *ex contingentia*, w wersji pochodzącej od Gottfrieda W. Leibniza, wspartej na zasadzie racji dostatecznej.

Do programu Koła Krakowskiego nawiązał Bocheński pod koniec lat 80. XX wieku, co zaowocowało formalizacją wszystkich pięciu dróg św. Tomasza⁵⁰. Analizy *quinque viae* mieszczą się w Bocheńskiego programie tzw. studiów o Bogu, w których podjął też pewne zagadnienia istoty Boga. Opierając się na tekście *Summa theologiae* św. Tomasza (STh I, q. 4–11), opracował logicznie dwadzieścia dwie tezy dotyczące atrybutów przysługujących Bogu, podając ich czterdzieści trzy formalne dowody (wyniki unikatowe w ówczesnej filozofii Boga⁵¹).

W zakresie innych zagadnień teodycealnych Bocheński dokonał w 1938 roku analizy logicznej i formalizacji dowodu nieśmiertelności duszy z *Summa theologiae* (I, 75, 6)⁵²; Nieznański (nawiązując do badań Curta Christiana z 1957) analizował w 1976 roku pojęcia Boga, jego wszechmocy i wszechwiedzy⁵³; Czesław Oleksy zaproponował w 1984 roku logiczną analizę problemu predestynacji i fatalizmu religijnego (rozwijając wyniki Paula Weingartnera z 1974)⁵⁴; Nieznański w 1983 roku wykorzystał 16-elementową algebrę boolowską jako model scholastycznej teorii *de modis essendi*⁵⁵; pojęcie autorytetu analizowali Bocheński⁵⁶ i Nieznański⁵⁷, który zastosował logikę przekonań⁵⁸.

⁵⁰ J.M. Bocheński, *Die fünf Wege*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 1989, t. 36, nr 3, s. 235–265; tenże, *Logika i filozofia. Wybór pism*, dz. cyt., s. 469–503.

⁵¹ Tenże, *Gottes Dasein und Wesen. Logische Studien zur Summa Theologiae I, qq. 2–11*, München 2003, s. 98–116.

⁵² Tenże, *Analisi logica di un testo di S. Tommaso d'Aquino (I, 75, 6)*, w: tenże, *Nuove lezioni di logica simbolica*, Angelicum, Roma 1938, s. 147–155.

⁵³ E. Nieznański, *Curta Christiana rachunek pojęć wszechmocy, wszechwiedzy i Boga*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1976, t. 14, nr 2, s. 301–305.

⁵⁴ C. Oleksy, *Próba zastosowania środków logiki współczesnej do zagadnień fatalizmu religijnego i predestynacji*, „Studia Teologiczne” 1984, nr 2, s. 257–282.

⁵⁵ E. Nieznański, *16-elementowa algebra Boole'a jako model klasycznej teorii de modis essendi*, „Studia Philosophiae Christianae” 1983, t. 19, nr 1, 125–132.

⁵⁶ J.M. Bocheński, *Analysis of authority*, w: tenże, *The Logic of Religion*, New York 1965, s. 162–173; J.M. Bocheński, *Was ist Autorität? Einführung in die Logik der Autorität*, Freiburg 1974.

⁵⁷ E. Nieznański, *Logika przekonań a wiara oświeconych*, „Studia Philosophiae Christianae” 1985, t. 21, nr 1, s. 157–162.

⁵⁸ Por. K. Wolsza, *Teodycea sformalizowana*, w: *Filozofia Boga. Część II. Odkrywanie Boga*, red. S. Janeczek, A. Starościc, Lublin 2017, s. 195–218; M. Bombik,

Koncepcja analogii

Scholastyczne pojęcie analogii analizowali Drewnowski⁵⁹, Salamucha⁶⁰ i Bocheński⁶¹. Drewnowski, korzystając ze swojej teorii znaku, badał analogię poznania, analogię bytu oraz analogię pojmowaną jako metoda rozumowania, a także analogię transcendentálną i teologiczną. Salamucha tylko zasygnalizował pomysł interpretacji, za pomocą pojęcia wieloznaczności typikalnej, pojęć analogii proporcjonalności i atrybucji (lecz nie pojęcia analogii bytowej, podstawowego w teologii i teodycei). Bocheński wprowadzając pojęcie tzw. kompleksu semantycznego – wielocłónowej relacji między językiem, daną nazwą, jej treścią i przedmiotem – dokonał semantycznej analizy pojęć wieloznaczności i analogii, a zwłaszcza – analogii atrybucji, ujawnił także wady wielu tradycyjnych sformułowań i rozwiązań zagadnienia analogii. Scholastyczne pojęcie analogii analizował później Herbut, a koncepcje analogii opracowane w Kole Krakowskim – Wolak. Analogię w kontekście nauki oraz procesów poznawczych zajmowali się związani z KUL Adam Biela (1947–) oraz ks. Zdzisław Chlewiński (1929–), Andrzej Falkowski (1953–) i Piotr Francuz (1960–).

Metodologia filozofii i teologii

Pierwsze całościowe opracowanie metodologii filozofii klasycznej jest dziełem Krąpca i Kamińskiego⁶². Zagadnienia stosowalności logiki do teologii oraz do analizy wypowiedzi religijnych i ich uzasadniania podjął Bocheński w *The Logic of Religion*⁶³. Badania z metodologii metafizyki prowadził później Edmund Morawiec CSsR ([1930–2019]; rola intuicji intelektualnej, struktura metafizyki i jej język, metafizyka

Sprawa stosowania dzisiejszej logiki we współczesnej teologii, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1990–1991, t. 23–24, s. 170–172. Materiały źródłowe z „teodycei sformalizowanej” oraz tłumaczenia zagranicznej literatury (do lat 1970) zebrał Nieznański (*W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*, red. E. Nieznański, dz. cyt.).

⁵⁹ J.F. Drewnowski, *Zarys programu filozoficznego*, dz. cyt., s. 3–38, 150–181, 262–292.

⁶⁰ J. Salamucha, *O możliwościach ścisłego formalizowania dziedziny pojęć analogicznych*, w: *Mysł katolicka wobec logiki współczesnej*, dz. cyt., s. 122–153.

⁶¹ J.M. Bocheński, *Wstęp do teorii analogii*, „Roczniki Filozoficzne” 1948, t. 1, s. 64–82. Por. Z. Wolak, *Koncepcje analogii w Kole Krakowskim*, dz. cyt.

⁶² S. Kamiński, M.A. Krąpiec, *Z teorii i metodologii metafizyki*, Lublin 1962.

⁶³ J.M. Bocheński, *The Logic of Religion*, dz. cyt.

a nauki szczegółowe). Herbut ukazał wyjaśniającą rolę hipotez metafizycznych i sposoby ich sprawdzania⁶⁴ oraz możliwość zastosowania w metafizyce metody transcendentalnej⁶⁵. Metodologią teorii poznania zajmował się Stępień⁶⁶, a Bronk m.in. – metodologią hermeneutyki filozoficznej, pedagogiki i nauk o religii. Metodologią etyki zajmowali się Kamiński, Tadeusz Ślipko SJ (1918–2015), Styczeń i Szostek. Styczeń poświęcił problematyce metaetycznej kilka prac⁶⁷. Badał podstawy etyki, jej metodologiczny status (naukowość) i stosunek do innych dyscyplin (także pozafilozoficznych).

Wiele badań metodologicznych dotyczyło filozofii przyrody. Badania Mazierskiego i Kłósaka⁶⁸ podjęli ich uczniowie. Heller i Życiński uzasadniali potrzebę uprawiania filozofii (nie tylko filozofii przyrody) w kontekście nauki. Heller pokazał, jak stosować współczesne narzędzia matematyczne do rekonstrukcji dawnych teorii przyrody⁶⁹, Życiński, analizując związki między filozofią i teologią a naukami przyrodniczymi, uzasadniał możliwości falsyfikacji tez filozoficznych oraz tzw. naturalizm teistyczny⁷⁰; Hajduk scharakteryzował status metodologiczny filozofii przyrody⁷¹; Turek badał metodologiczne aspekty kosmologii⁷² i relacje między faktami naukowymi a filozofią⁷³, a Jodkowski – metodologiczne aspekty relacji między nauką a filozofią i teologią⁷⁴; badania kontynuowane przez jego ucznia, Piotra Bylicę (1976–).

⁶⁴ J. Herbut, *Hipoteza w filozofii bytu*, Lublin 1978.

⁶⁵ Tenże, *Metoda transcendentalna w metafizyce*, Opole 1987.

⁶⁶ A.B. Stępień, *O metodzie teorii poznania*, Lublin 1966; *Studia metafizyczne*, t. 1: *Dyscypliny i metody filozoficzne*, red. A.B. Stępień, T. Szubka, Lublin 1993.

⁶⁷ Zwłaszcza: T. Styczeń, *Zarys etyki. Część I: Metaetyka*, Lublin 1974.

⁶⁸ K. Kłósak, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Poznań 1980.

⁶⁹ Np. M. Heller, *Fizyka ruchu i czasoprzestrzeni*, Warszawa 1993.

⁷⁰ J. Życiński, *Wszechświat emergentny. Bóg w ewolucji przyrody*, Lublin 2009.

⁷¹ Z. Hajduk, *Filozofia przyrody. Filozofia przyrodoznawstwa. Metakosmologia*, Lublin 2007.

⁷² J. Turek, *Wszechświat dynamiczny. Rewolucja naukowa w kosmologii*, Lublin 1995.

⁷³ Tenże, *Filozoficzne interpretacje faktów naukowych*, Lublin 2009.

⁷⁴ K. Jodkowski, *Metodologiczne aspekty kontrowersji ewolucjonizm – kreacjonizm*, Lublin 1998.

ZNACZENIE I DYSKUSJE

W całości dokonań logików i metodologów związanych w XX wieku z polską filozofią chrześcijańską wyróżniają się osiągnięcia filozofów Koła Krakowskiego. Dotyczyły one problemów podstawowych w filozofii i teologii chrześcijańskiej, a ich podjęcie na gruncie logiki, następnie zreflektowane metodologicznie, zaowocowało: formalizacjami dowodów na istnienie Boga, logicznymi koncepcjami analogii, propozycjami uściślenia języka teologicznego, metodologicznymi programami unaukowania filozofii i teologii. Te wyniki i postulaty (program) były nowe nie tylko w kontekście ówczesnego tomizmu europejskiego i ówczesnych zastosowań logiki, lecz okazały się inspirowane i podstawowe także dla badaczy późniejszych nie tylko w Polsce. Koło było unikatowym w skali światowej zespołem badawczym realizującym oryginalny program logiczacji filozofii, a zwłaszcza teodycei. Dokonania jego członków i kontynuatorów sytuują polskich logików XX wieku w czołówce badaczy tej problematyki, a tradycja badań nad stosowaniem logiki w filozofii i teologii jest w Polsce kontynuowana⁷⁵.

Pośród ogółu zagadnień podejmowanych przez logików i metodologów dominują metanaukowe, dotyczące przede wszystkim stosowania logiki do filozofii i teologii oraz kwestii metodologicznych obydwu tych dyscyplin, rozwijanych – jeśli nie wyłącznie, to na pewno głównie – w ujęciu neotomistycznym. Znaczące, nie tylko w Polsce, są tu przede wszystkim dokonania Kamińskiego oraz badania i osiągnięcia wielu badaczy w dziedzinie historii logiki i metodologii dyscyplin filozoficznych. Natomiast na poziomie przedmiotowym szerzej znane są wyniki uzyskane w logice przez Kalinowskiego, Bocheńskiego i Borkowskiego oraz w metodologii nauk przez Kamińskiego, nie są one jednak przedmiotowo związane z myślą chrześcijańską.

Najważniejsza dyskusja prowadzona w środowisku myślicieli chrześcijańskich była związana z programem realizowanym w Kole Krakowskim, tj. stosowania logiki matematycznej do tradycyjnej

⁷⁵ Np.: J. Woleński, *Pięć dróg Akwinaty*, „Principia” 1992, t. 5, s. 67–83; R. Kleszcz, *Logika, wszechmoc, Bóg*, „Filo-Sofija” 2012, t. 19, nr 4, s. 37–52; *Logic in theology*, red. B. Brożek, A. Olszewski, M. Hohol, Kraków 2013; D. Łukasiewicz, *Fatalizm logiczny i teologiczny a przedwiedza Boża. Krytyka argumentu anty-redukcyjnego Lindy Zagzebski*, „Analiza i Egzystencja” 2014, nr 26, s. 5–19; tenże, *Wszechmoc Boga a teologia przypadku*, „Filo-Sofija” 2015, t. 30, nr 3, s. 169–179.

filozofii, zwłaszcza metafizyki⁷⁶. W dyskusji tej, zainicjowanej Jana Łukasiewicza programem logicyzacji filozofii⁷⁷, Jakubanis i Chojnacki uznali znaczenie (rozumianej tradycyjnie) logiki dla filozofii; spór nawiązywał się jednak po inspirowanej obroną tomizmu krytyce poglądów Szkoły Lwowsko-Warszawskiej (głównie – Jana Łukasiewicza), opublikowanej przez ks. Augustyna Jakubisiaka (1884–1945)⁷⁸. Odpowiadając na krytykę, Łukasiewicz sprostował błędne stwierdzenia Jakubisiaka i wyjaśniał swoje poglądy. Widoczne w tej polemice kwestie i poglądy były później rozwijane. Mianowicie głównym powodem niechęci obrońców neoscholastyki do nowej logiki było przekonanie, że zakłada ona stanowisko filozoficzne sprzeczne z myślą chrześcijańską. Zarzucali logistyce antymetafizyczność lub wypaczające metafizykę jej matematyzowanie, konwencjonalizm i nominalizm, relatywizm, pragmatyzm, pozytywizm i ateizm. Niemniej Łukasiewicz, Bocheński i Salamucha podkreślali, że logika współczesna przejęła logikę tradycyjną, że nie można wiązać stosowania logiki jedynie z neopozytywizmem, w którym nowa logika się rozwijała, że jest możliwe, wbrew antymetafizycznym deklaracjom neopozytywistów, logiczne uściślenie metafizyki⁷⁹.

Spór przedwojenny był kontynuowany po wojnie, przede wszystkim w środowisku KUL⁸⁰. Kamiński podkreślał ograniczenia stosowania logiki formalnej do filozofii, których główne źródło widział w naturze poznania metafizycznego, niepoddającego się, bez zniekształceń, próbom formalizacji⁸¹. Dostrzegał jednak w filozofii miejsce dla wykorzystania semiotyki w analizie języka metafizyki, logiki formalnej w charakterystyce związków między jej tezami, metodologii nauk w opracowaniu metod metafizyki. W 1964 roku Kamiński

⁷⁶ Omówienie dyskusji: J. Woleński, *Szkoła Lwowsko-Warszawska w polemikach*, Warszawa 1997, s. 134–164; Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, dz. cyt., s. 24–49; J. Iwanicki, *Problematyka filozoficzna w ciągu ostatniego 50-lecia w Polsce*, dz. cyt., s. 268–270.

⁷⁷ J. Łukasiewicz, *O metodę w filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1928, t. 31, nr 1–2, s. 3–5.

⁷⁸ A. Jakubisiak, *Od zakresu do treści*, Warszawa 1936.

⁷⁹ Wypowiedzi tych autorów oraz Pastuszki i Chojnackiego są zebrane w: *Myśl katolicka wobec logiki współczesnej*, dz. cyt., s. 61–83. Odpowiedzi Łukasiewicza, Bocheńskiego, Salamuchy, tamże, s. 12–26, 87–121.

⁸⁰ Spory i ich tło są opisane w: S. Kiczuk, *Spór o stosowalność logiki do filozofii klasycznej w Szkole Lubelskiej*, „Roczniki Filozoficzne” 1996, t. 44, nr 1, s. 5–19.

⁸¹ S. Kamiński, M.A. Krapiec, *Z teorii i metodologii metafizyki*, dz. cyt., s. 360–361.

i Zofia Józefa Zdybicka USJK (1928–) opublikowali artykuł *O sposobie poznania istnienia Boga*⁸², rok później krytykę przedstawionego w nim stanowiska zarysował Drewnowski⁸³. Odnosząc się do niej, Kamiński i Zdybicka podkreślali, że nigdy nie utrzymywali, jakoby rozumowania w metafizyce mogły być niezgodne z prawami logiki, natomiast są przekonani, że nie wszystkie metody właściwe dla uprawomocnienia twierdzeń metafizyki da się opracować formalnie⁸⁴. W latach 80. spór ten kontynuowali Nieznański i Gogacz⁸⁵.

LOGIKA I METODOLOGIA NAUK NA POCZĄTKU XXI WIEKU

Do logicznych i metodologicznych prac myślicieli chrześcijańskich XX wieku nawiązują badacze współcześni. Silny ośrodek logiki jest na KUL, gdzie pracują Lechniak (logiki wielowartościowe, logika przekonania), Kulicki (kierownik Katedry Podstaw Informatyki, zajmuje się logiką komputerową, aksjomatycznymi systemami nazw), Garbacz (zastosowania logiki w filozofii i ontologii formalnej w informatyce), Czernecka-Rej (filozofia logiki, logiki nieklasyczne), Tkaczyk (kierownik Katedry Logiki od 2010 roku, zajmuje się logikami nieklasycznymi i zastosowaniami logiki w filozofii), Robert Trypuz bada logikę denotyczną, formalną ontologię działań. W zakresie ogólnej metodologii nauk, jak również metodologii filozofii badania prowadzą: Wierchosławski – metodologia nauk społecznych, naukoznawstwo, Walczak – metodologia badań wielodyscyplinarnych, metodologia kulturoznawstwa, Kawalec – metodologia nauk i metodologia ekonomii; filozofia nauki i teoria wiedzy naukowej, Szubka – metodologia filozofii analitycznej, Gut – metodologia nauk kognitywnych, Zbigniew Wróblewski (1967–) – metodologia nauk przyrodniczych i nauk kognitywnych, Lekka-Kowalik – metodologia i aksjologia nauki, Kublikowski – definicjonizm-antydefinicjonizm oraz Paweł Gondek (1966–) –

⁸² S. Kamiński, Z. Zdybicka, *O sposobie poznania istnienia Boga*, „Znak” 1964, nr 6(120), s. 635–661.

⁸³ J. Drewnowski, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, dz. cyt., s. 224–233.

⁸⁴ S. Kamiński, Z. Zdybicka, *W odpowiedzi na uwagi Jana Fr. Drewnowskiego*, „Znak” 1965, nr 2–3(128–129), s. 355–365.

⁸⁵ Zob. ich wypowiedzi: *W kierunku Boga*, red. B. Bejze, Warszawa 1982, s. 402–422.

metodologia metafizyki tomizmu egzystencjalnego, Wojciech Daszkiewicz (1977–) – metodologia autonomicznej filozofii kultury.

Badania mieszczące się w zakresie niniejszego opracowania są prowadzone także w innych ośrodkach. Prowadzą je w UPJPII: Wolak – logika polska, Olszewski – filozofia logiki, zastosowania logiki w teologii, Dadaczyński – historia logiki, filozofia matematyki, Robert Piechowicz (1977–) – semiotyka logiczna, Polak – filozofia nauki, metodologia filozofii przyrody; w UKSW, w Sekcji Logiki i Metodologii Nauk: Świętorzecka – logiki modalne i teoria definicji, formalizacje dowodów na istnienie Boga, historia logiki, Tomanek – formalizacje argumentów św. Anzelma, ks. Marek Porwolik (1971–) – analiza formalizacji klasycznych argumentów filozoficznych, Anna Latawiec (1951–) – filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, Anna Lemańska (1953–) – metodologia filozofii przyrody i nauk przyrodniczych; w Akademii Ignatianum w Krakowie: Bremer – logika, metodologia kognitywistyki i neuronauk, Jonkisz – logika, metodologia nauk, filozofia nauki, Piotr Stanisław Mazur (1968–) – metodologia filozofii klasycznej, Jacek Poznański SJ (1974–) – filozofia nauki, naukoznawstwo, Piotr Duchliński (1978–) – metodologia filozofii i nauk humanistycznych.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

- Bocheński J.M., *Analisi logica di un testo di S. Tommaso d'Aquino (I, 75, 6)*, w: tegoż, *Nuove lezioni di logica simbolica*, Angelicum, Roma 1938, s. 147–155.
- , *Analysis of authority*, w: tegoż, *The Logic of Religion*, New York University Press, New York 1965, s. 162–173.
- , *Autoprezentacja*, w: tegoż, *Logika i filozofia. Wybór pism*, przeł. T. Baszniak i in., red. J. Parys, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. vii–xxix.
- , *Die fünf Wege*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 1989, t. 36, nr 3, s. 235–265.
- , *Die zeitgenössischen Denkmethode*n, A. Francke, Bern 1954.
- , *Formale Logik*, Verlag Karl Alber, Freiburg–München 1956.
- , *Gottes Dasein und Wesen. Logische Studien zur Summa Theologiae I, qq. 2–11*, Philosophia Verlag, München 2003.

- , *Logika i filozofia. Wybór pism*, przeł. T. Baszniak i in., red. J. Parys, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- , *Was ist Autorität? Einführung in die Logik der Autorität*, Herder, Freiburg 1974.
- , *Wspomnienia*, Philed, Kraków 1994.
- , *Współczesne metody myślenia*, przeł. S. Judycki, W drodze, Poznań 1992.
- , *Wstęp do teorii analogii*, „Roczniki Filozoficzne” 1948, t. 1, s. 64–82.
- , *Z historii logiki zdań modalnych*, Wydawnictwo oo. Dominikanów, Lwów 1938.
- Bombik M., *Sprawa stosowania dzisiejszej logiki we współczesnej teologii*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1990–1991, t. 23–24, s. 165–172.
- Bremer J., *Wprowadzenie do logiki*, Wydawnictwo WAM, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Kraków 2006.
- Chojnacki P., *Teoria poznania i metodologia ogólna nauk*, Wydział Teologii Katolickiej UW, Warszawa 1948.
- Czerkawski J., *Lubelska szkoła filozoficzna na tle sytuacji w powojennej Polsce*, „Roczniki Filozoficzne” 1997, t. 45, nr 1, s. 166–190.
- Długosz J., *Rachunek sensu jednej i dwu zmiennych*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Drewnowski J.F., *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1996.
- , *Zarys programu filozoficznego (część 1)*, „Przegląd Filozoficzny” 1934, t. 37, nr 1, s. 3–38 (część 2: „Przegląd Filozoficzny” 1934, t. 34, nr 2, s. 150–181; część 3: „Przegląd Filozoficzny” 1934, t. 34, nr 3, s. 262–292).
- Gabryl F., *Logika formalna*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1899.
- , *Logika ogólna*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1912.
- Hajduk Z., *Filozofia przyrody. Filozofia przyrodoznawstwa. Metakosmologia*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007.
- Heller M., *Fizyka ruchu i czasoprzestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Herbut J., *Hipoteza w filozofii bytu*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1978.
- , *Metoda transcendentna w metafizyce*, Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole 1987.
- Historia filozofii polskiej. Dokonania – poszukiwania – projekty*, red. A. Dzieńdzic, A. Kołakowski, S. Pieróg, P. Ziemiński, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2007.
- Iwanicki J., *Dedukcja naturalna i logistyczna*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Warszawa 1949.
- , *Problematyka filozoficzna w ciągu ostatniego 50-lecia w Polsce*, „Athe-neum Kapłańskie” 1959, t. 58, nr 1–3, s. 255–293.

- Jadacki J.J., *Logika*, w: *Historia nauki polskiej*, t. 4, cz. 3, red. Z. Skubała-Tokarska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987, s. 548–578.
- , *Szkoła Lwowsko-Warszawska i jej wpływ na filozofię polską drugiej połowy XX wieku*, w: *Historia filozofii polskiej. Dokonania – poszukiwania – projekty*, red. A. Dziedzic, A. Kołakowski, S. Pieróg, P. Ziemiński, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2007, s. 126–148.
- Jadacki J.J., Świętorzecka K., *Myśliciel o sercu walecznym. O życiu Jana Salamuchy*, w: J. Salamucha, *Wiedza i wiara. Wybrane pisma filozoficzne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997, s. 15–27.
- Jakubisiak A., *Od zakresu do treści*, Druk. Artystyczna, Warszawa 1936.
- Janeczek S., *Filozofia na KUL-u. Nurty – osoby – idee*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.
- Jodkowski K., *Metodologiczne aspekty kontrowersji ewolucjonizm – kreacjonizm*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.
- Kamiński S., *Czy logika jest dyscypliną praktyczną?*, „Ateneum Kapłańskie” 1958, t. 57, nr 2, s. 228–233.
- , *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1961.
- , *Rozwój logiki i metodologii nauk w Polsce po II wojnie światowej*, „Roczniki Filozoficzne” 1976, t. 24, nr 1, s. 113–122.
- Kamiński S., Krąpiec M.A., *Z teorii i metodologii metafizyki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1962.
- Kamiński S., Zdybicka Z., *O sposobie poznania istnienia Boga*, „Znak” 1964, nr 6(120), s. 635–661.
- , *W odpowiedzi na uwagi Jana Fr. Drewnowskiego*, „Znak” 1965, nr 2–3 (128–129), s. 355–365.
- Kiczuk S., *Spór o stosowalność logiki do filozofii klasycznej w Szkole Lubelskiej*, „Roczniki Filozoficzne” 1996, t. 44, nr 1, s. 5–19.
- Kleszcz R., *Logika, wszechmoc, Bóg*, „Filo-Sofija” 2012, t. 19, nr 4, s. 37–52.
- Kłósak K., *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1980.
- Kwiatkowski F., *Filozofia wieczysta w zarysie*, t. 3: *Filozofia Boga, filozofia obyczaju*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1947.
- Leksykon filozofii klasycznej*, red. J. Herbut, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997.
- Logic in theology*, red. B. Brożek, A. Olszewski, M. Hohol, Copernicus Center Press, Kraków 2013.
- Łukasiewicz D., *Fatalizm logiczny i teologiczny a przedwiedza Boża. Krytyka argumentu antyredukcyjnego Lindy Zagzebski*, „Analiza i Egzystencja” 2014, nr 26, s. 5–19.
- , *Wszechmoc Boga a teologia przypadku*, „Filo-Sofija” 2015, t. 30, nr 3, s. 169–179.
- Łukasiewicz J., *O metodę w filozofii*, „Przegląd Filozoficzny” 1928, t. 31, nr 1–2, s. 3–5.

- Majdański S., *Ani scjentyzm, ani fideizm. U progu nowoczesnej syntezy filozoficznej, czyli Jana Franciszka Drewnowskiego program precyzacji filozofii klasycznej*, w: J.F. Drewnowski, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1996, s. 5–52.
- Majdański S., Wojtkiewicz C., *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Z okazji 50-lecia Uczelni)*, „Roczniki Filozoficzne” 1969, t. 17, nr 1, s. 123–170.
- Mazierski S., *Determinizm i indeterminizm w aspekcie fizycznym i filozoficznym*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1961.
- , *Elementy kosmologii filozoficznej i przyrodniczej*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1972.
- , *Prawa przyrody. Studium metodologiczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993.
- , *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1969.
- Michalski K., *Wstęp*, w: *Myśl katolicka wobec logiki współczesnej*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1937, s. 7–11.
- Michalunio C., *Logika. Zarys wykładów*, Wydział Filozoficzny Księży Jezuitów, Kraków 1976.
- Murawski R., *Filozofia logiki i matematyki w Kole Krakowskim*, „Filozofia Nauki” 2014, t. 22, nr 2, s. 21–35.
- Myśl katolicka wobec logiki współczesnej*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1937.
- Nieznański E., *16-elementowa algebra Boole’a jako model klasycznej teorii de modis essendi*, „Studia Philosophiae Christianae” 1983, t. 19, nr 1, s. 125–132.
- , *Curta Christiana rachunek pojęć wszechmocy, wszechwiedzy i Boga*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1976, t. 14, nr 2, s. 301–305.
- , *Drogi i bezdroża formalizacji teodycei od Salamuchy do Gödla*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Biblos, Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych, Tarnów–Kraków 1995, s. 99–117.
- , *Formalisierung des Gottesbeweises ex ratione causae efficientis*, „Salzburger Jahrbuch für Philosophie” 1984, t. 27–29, s. 79–84.
- , *Formalizacyjne próby ustalenia logiko-formalnych podstaw stwierdzania pierwszych elementów rozważanych w tomistycznej teodycei*, w: *W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*, red., przeł. E. Nieznański, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1980, s. 7–194.
- , *Formalized Proofs of the Existence of God*, „Collectanea Theologica” 1994, t. 64, s. 109–122.
- , *Logical Analysis of Thomism. The Polish Programme That Originated in 1930’s*, w: *Initiatives in Logic*, red. J. Srzednicki, Springer, Dordrecht 1987, s. 128–155.
- , *Logika przekonania a wiara oświeconych*, „Studia Philosophiae Christianae” 1985, t. 21, nr 1, s. 157–162.

- , *W poszukiwanie Pierwszej Przyczyny z pomocą logiki formalnej*, „Analecta Cracoviensia” 1982, t. 14, s. 51–60.
- , *World models in formalized systems of theodicy*, „Studia Philosophiae Christianae” 2011, t. 47, nr 1, s. 89–96.
- Nuckowski J., *Początki logiki ogólnej dla szkół*, J. Czarnecki, Kraków 1903.
- Oleksey C., *Próba zastosowania środków logiki współczesnej do zagadnień fatalizmu religijnego i predestynacji*, „Studia Teologiczne” 1984, nr 2, s. 257–282.
- Perzanowski J., *O wskazanych przez Ch. Hartshorne’a modalnych krokach w dowodzie ontologicznym św. Anzelm*, w: *Filozofia/logika: filozofia logiczna 1994*, red. J. Perzanowski i in., Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 77–96.
- , *Ontological Arguments II: Cartesian and Leibnizian*, w: *Handbook of Metaphysics and Ontology*, t. 2, red. H. Burkhardt, B. Smith, Philosophia Verlag, Munich 1991, s. 625–633.
- , *Teofilozofia Leibniza*, w: G.W. Leibniz, *Pisma z teologii mistycznej*, przeł. M. Frankiewicz, Znak, Kraków 1994, s. 221–352.
- Policki K., *W sprawie formalizacji dowodu „ex motu” na istnienie Boga*, „Roczniki Filozoficzne” 1975, t. 23, nr 1, s. 19–30.
- Regner L., *Logika*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1973.
- Salamucha J., *Dowód „ex motu” na istnienie Boga. Analiza logiczna argumentacji św. Tomasza z Akwinu*, „Collectanea Theologica” 1934, t. 15, nr 1, s. 53–92.
- , *Nauczanie logiki w seminarjach duchownych*, w: *Pamiętnik siódmego zjazdu w Wilnie, 19.IV. – 21.IV.1933*, Drukarnia Archidiecezjalna, Wilno 1934, s. 171–182.
- , *O możliwościach ścisłego formalizowania dziedziny pojęć analogicznych*, w: *Mysł katolicka wobec logiki współczesnej*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1937, s. 122–153.
- , *Wiedza i wiara. Wybrane pisma filozoficzne*, red. J.J. Jadacki, K. Świętorzecka, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1997.
- Skoczylński J., Woleński J., *Historia filozofii polskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Stępień A.B., *O metodzie teorii poznania*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1966.
- , *O stanie filozofii tomistycznej w Polsce*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 2, red. B. Bejze, Wydawnictwo Sióstr Loretanek-Benedyktynek, Warszawa 1968, s. 97–126.
- Studia metafizyczne*, t. 1: *Dyscypliny i metody filozoficzne*, red. A.B. Stępień, T. Szubka, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993.
- Styczeń T., *Zarys etyki. Część I: Metaetyka*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1974.
- Swieżawski S., *Zagadnienie historii filozofii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

- Świętorzecka K., Tomanek R., *Logika i metodologia nauk*, w: *Wydział Filozofii Chrześcijańskiej na ATK 1954–1999*, red. J. Bielecki, J. Krokos, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2001, s. 169–188.
- Tkaczyk M., Wybraniec-Skardowska U., *Logika polska*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 1, red. A. Maryniarczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 880–890.
- Turek J., *Filozoficzne interpretacje faktów naukowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- , *Wszeczeńświat dynamiczny. Rewolucja naukowa w kosmologii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995.
- W kierunku Boga*, red. B. Bejze, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1982.
- W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*, red. i tłum. E. Nieznański, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1980.
- Wolak Z., *Koncepcje analogii w Kole Krakowskim*, Biblos, Tarnów 2005.
- , *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 1993.
- , *Reakcje na J. Salamuchy analizę logiczną dowodu „z ruchu” św. Tomasza*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Biblos, Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych, Tarnów–Kraków 1995, s. 59–76.
- , *Światopogląd, filozofia i logika u ks. Jana Salamuchy*, w: *Logika i metafizyka*, red. Z. Wolak, Biblos, Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych, Tarnów–Kraków 1995, s. 47–58.
- Woleński J., *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- , *Pięć dróg Akwinaty, „Principia”* 1992, t. 5, s. 67–83.
- , *Polish Attempts to Modernize Thomism by Logic (Bocheński and Salamucha)*, w: tegoż, *Historico-Philosophical Essays*, t. 1, Copernicus Center Press, Kraków 2012, s. 51–66.
- , *Polish Logic*, w: tegoż, *Historico-Philosophical Essays*, t. 1, Copernicus Center Press, Kraków 2012, s. 211–261.
- , *Szkoła lwowsko-warszawska w polemikach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997.
- Wolsza K., *Teodycea sformalizowana*, w: *Filozofia Boga. Część II. Odkrywanie Boga*, red. S. Janeczke, A. Starościc, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 195–218.
- Życiński J., *Wszeczeńświat emergentny. Bóg w ewolucji przyrody*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

Indeks osób

- Abelard Piotr 31
Adamczyk Stanisław ks. 48, 56, 71, 81, 100, 203, 206, 285
Adamski Stanisław ks. 239, 240
Adamski Walerian ks. 239, 240
Adorno Theodor 181
Ajdukiewicz Kazimierz 18, 26
Akwinata, patrz: Tomasz z Akwinu św.
Albert Wielki św. 292
Andrzejewski Roman ks. 292
Andrzejuk Artur 61, 76, 278, 296, 297
Andrzejuk Izabella 278
Anzelm św. 31, 39, 222, 224, 292
Apulejusz 31
Arystoteles 24, 25, 29, 31, 46, 62, 63, 70, 71, 187, 206, 208, 210, 289, 291, 292, 298
Aszyk Piotr SJ 136, 167
Augustyn św. 116, 160, 203, 291, 292
Awicenna 210

Bagiński Maciej 215
Bajor Wanda 292
Bakies Bogdan ks. 48
Bała Maciej ks. 60, 222
Bańka Aleksander R. 47, 62
Bańkowski Krzysztof 49

Barcik Joanna 223
Bargieł Franciszek SJ 299
Bartel Tomasz 61
Bartnik Czesław Stanisław ks. 117, 240, 241, 249
Bartyzel Jacek 245, 246
Bastide Georges 86, 150
Baszniak Tadeusz 23, 39, 214
Baumgarten Alexander 181, 186
Bednarski Feliks OP 134–136, 164
Bednarski Stanisław SJ 30
Bejze Bohdan ks. 19, 38, 48, 54–56, 140, 204, 206–209, 211, 284, 294
Bendiek Johannes OFM 32
Benjamin Walter 181
Bergson Henri 96
Berkeley George 293
Besler Gabriel 62
Białostocki Jan 184
Biegański Władysław 18, 24, 93
Biela Adam 34
Bielecki Jan 28
Biesaga Tadeusz SDB 62, 74, 130, 149, 151, 163, 275
Birkenmajer Aleksander 287
Bismarck Otto von 256
Blaustein Leopold 184

- Błachowicz Krystyna 32
- Bobko Aleksander 127, 151, 242, 243, 252, 298
- Bocheński Józef (Innocenty) Maria OP 21–23, 31–34, 36, 37, 47, 52, 76, 97, 114, 136, 137, 139, 165, 204, 213, 214, 225, 226, 241, 242, 283, 284
- Boecjusz 31, 291, 298
- Bolzano Bernard 31
- Bombik Mieczysław ks. 28, 29, 33
- Borkowska-Nowak Małgorzata 149
- Borkowski Ludwik 18, 25, 36
- Bortkiewicz Paweł Witold TChr 245, 247
- Borutka Tadeusz ks. 240, 241, 252
- Borzym Stanisław 158, 159, 289
- Bremer Józef SJ 30, 39, 50, 84, 86, 129, 205, 227, 228
- Brentano Franz 280
- Bronk Andrzej SVD 27, 35, 54, 73, 83, 170, 205, 208, 219, 227, 290
- Brożek Bartosz 36, 79
- Brzózka Alina 265
- Buchner Wojciech 251
- Bugajak Grzegorz ks. 80, 106
- Bugajska Anna 130
- Burkhardt Hans 30
- Buttiglione Rocco 145, 146, 237
- Bylica Piotr 35
- Caro Leopold 244
- Charchuła Jarosław SJ 251
- Chardin Teilhard de SJ 100, 117, 121, 122
- Charzyński Rafał ks. 294
- Chełmicki Zygmunt ks. 12
- Chenu Marie-Dominique OP 291
- Chlewiński Zdzisław ks. 34
- Chłodna-Błach Imelda 62, 275
- Chmielowski Adam CFA 182, 198
- Chodkowski Tomasz 28
- Chodorowski Jerzy 244, 245
- Chojnacki Piotr ks. 8, 21, 26, 28, 29, 37, 47, 53, 55, 69, 92, 284
- Chopin Fryderyk 256
- Chudy Wojciech 9, 26, 73, 74, 116, 126, 146, 149, 238, 247, 248, 268, 270
- Chyrowicz Barbara SSpS 149, 151, 227
- Clarke Bowman L. 32
- Crosby John 145
- Czachorowski Marek 74, 129, 150, 247, 248, 275
- Czerkawski Jan 26, 285, 293, 295
- Czernecka-Rej Bożena 25, 38
- Czeżowski Tadeusz 18, 147
- Czuma Ignacy 236, 238, 239, 250
- Czupryn Bogdan ks. 49
- Dadaczyński Jerzy ks. 29, 39
- Danek-Wojnowska Bożena 183
- Dańkowski Dariusz SJ 240, 241, 251
- Darowski Roman SJ 71, 114, 117, 118, 166, 167, 178, 298, 299
- Darwin Charles 112
- Daszkiewicz Wojciech 39, 61, 275
- Dąbek Dariusz ks. 106
- Dąbrowska Maria 183
- Dąbska Izydora 237
- Dec Ignacy ks. 49, 57, 116
- Del Noce August 146
- Dembiński Henryk 238, 239
- Dembowski Bronisław ks. 48, 204
- Dempf Alois 255
- Derrida Jacques 181
- Dewey John 181
- Dłubacz Włodzimierz 49, 57, 206, 208, 209, 247, 248, 252
- Długosz Jan SJ 30
- Dołęga Józef Marcei ks. 107
- Domański Juliusz 289

- Domińczak Stanisław ks. 24
 Drewnowski Jan Franciszek 21–23, 27, 31, 34, 38, 47, 52, 76, 84, 97, 136, 204, 205, 212–214, 283, 284
 Driesch Hans 96
 Dróżdż Michał ks. 252
 Duch Włodzisław 129
 Duchliński Piotr 7, 9, 39, 62, 67, 83, 86, 130, 133, 149, 150, 166, 215, 275
 Duhem Pierre 205
 Duma Tomasz ks. 45, 61, 72
 Duns Szkot Jan bł. 46, 281, 292
 Dutkiewicz Paweł 236
 Dybowski Benedykt 93
 Dyczewski Leon OFMConv 177, 240, 241
 Dyk Wiesław ks. 107
 Dylus Aniela 240, 241
 Dywan Zdzisław 25
 Dziedzic Anna 19
 Dzielski Mirosław 244, 245
 Dziewiecki Marek ks. 177
 Dziobkowski Bogdan 226

 Eco Umberto 181
 Ehrenfels Christian von 157
 Ehrlich Ludwik 238, 239
 Einstein Albert 101, 216
 Eliade Mircea 219
 Elzenberg Henryk 184, 237
 Essler Wilhelm Karl 33
 Ey Henri 76, 82

 Falkowski Andrzej 34
 Fafara Richard J. 8
 Fel Stanisław ks. 252
 Fenrychowa Janina 8
 Ferdynus Marcin ks. 149
 Filipowicz Adam M. 278
 Floryńska Halina 289

 Fritzhand Marek 114
 Fydrych Jacek 149

 Gabryl Franciszek ks. 21, 24, 47, 52, 68, 92, 93, 113, 203, 206, 281
 Gadacz Tadeusz 50, 114, 115, 124, 127, 151, 174, 205, 289, 298
 Gadamer Hans-Georg 196
 Galarowicz Jan 126, 139, 140, 172, 173
 Galenos 31
 Gałęcki Sebastian 9
 Gałkowski Jerzy 146, 149, 165, 241, 243
 Gałkowski Stanisław 251, 275
 Garbacz Paweł 25, 38
 Garbowski Tadeusz 97
 Garewicz Jan 289
 Garrigou-Lagrange Réginald Marie OP 211
 Gawecki Bolesław 97, 103, 176
 Gawor Leszek 282
 Geyer Bernhard 285
 Gielarowski Andrzej 62, 151, 203, 222, 275
 Gielecki Wojciech 284
 Gierycz Michał 247, 248, 252
 Gilson Étienne 8, 9, 54, 58, 115, 187, 278, 285, 289, 291, 295, 296
 Glinkowski Witold 145
 Głąb Anna 293
 Głombik Czesław 158, 255
 Głowala Michał 61
 Goćko Jerzy SDB 252
 Godawa Grzegorz ks. 252
 Gogacz Mieczysław 8, 26, 38, 48, 49, 52, 54–56, 75, 76, 82, 92, 118, 147, 167–169, 178, 204, 210, 225, 247, 248, 250, 263, 265, 279, 282–285, 287, 290, 291, 295–297
 Golbiak Jacek ks. 106
 Gołaszewska Maria 184

- Gombrowicz Witold 183
 Gomułka Jakub 220, 228
 Gondek Maria Joanna 171, 265
 Gondek Paweł 38, 61, 275
 Goodman Nelson 181
 Gorczyca Jakub SJ 136, 174
 Gorgiasz 298
 Gouhier Henri 8
 Górski Karol 241, 242, 261, 262
 Górski Ludwik 236, 244
 Grabińska Teresa 149
 Grabmann Martin ks. 255
 Grabowski Marian 8, 9, 172
 Gretka Wojciech 52
 Gródek Kleofas Wojciech OFM 298
 Gruszka Franciszek ks. 49, 50
 Grygiel Stanisław 205, 219, 222, 225, 226, 258
 Grygiel Wojciech ks. 79, 218
 Grzebień Ludwik SJ 30
 Grzegorzczak Anna 270, 272
 Grzegorzczak Andrzej 22, 176
 Grzeszczak Jan 9
 Grzybowski Jacek ks. 60, 62, 252, 275
 Grzywacz Robert SJ 223
 Gudaniec Arkadiusz 61, 116, 129
 Gumański Leon 18
 Gut Arkadiusz 25, 38, 85, 123, 165
 Gut Przemysław 293
 Gutowski Piotr 50, 205, 226–228, 293
 Guz Tadeusz ks. 62, 245, 247, 252, 275
 Habermas Jürgen 181
 Hajduk Zygmunt SDS 24, 26, 35, 73, 105, 176
 Haldane John 96
 Halpern Izidor (Ignacy Myślicki) 283
 Hałaczek Bernard ks. 107, 123
 Harassek Stefan 290
 Hartmann Eduard von 157, 173
 Hartshorne Charles 31
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 127, 281
 Heidegger Martin 77, 126, 127
 Heinrich Władysław 97
 Heller Michał ks. 19, 26, 29, 35, 50, 59, 78–80, 83, 86, 99, 104, 106, 107, 123, 129, 146, 177, 205, 215–218, 220, 224, 272, 273
 Herbert Zbigniew 237
 Herbut Józef ks. 24, 27, 34, 35, 49, 50, 73, 85, 206, 215, 227, 290
 Herda Justyna 123, 129
 Hildebrand Dietrich von 78, 163, 173–175
 Hiż Henryk 22
 Hlond August ks. 237, 239, 240
 Hochfeld Anna 289
 Hohol Mateusz 36, 79
 Hołda Miłosz ks. 62, 77, 218
 Hołowiński Ignacy ks. 68
 Hołówka Jacek 226
 Hołub Grzegorz ks. 62, 130, 149, 151, 275
 Homa Tomasz SJ 227, 240, 241, 251, 255, 275
 Hortyński Feliks SJ 123
 Hume David 146
 Husserl Edmund 69, 76, 77, 82, 83, 124, 126, 159, 173, 205, 219, 289, 297
 Ingarden Roman 73, 74, 76–78, 81, 82, 112, 126, 172–174, 177, 182, 184, 193, 194, 196, 197, 205, 211, 219, 220, 226, 263, 266, 282, 285, 286, 289
 Iwanicki Józef ks. 20, 24, 28, 29, 31, 37, 48, 55, 56, 92, 280
 Iwanicki Marcin 228, 293
 Jadacki Jacek Juliusz 18, 19, 22, 31, 214, 226

- Jagiełło Jarosław ks. 127, 151
 Jakubanis Henryk ks. 24, 37, 284, 290
 Jakubisiak Augustyn ks. 37
 Jan od Krzyża św. 124, 204
 Jan od św. Tomasza 31, 46
 Jan Paweł II św. 58, 145, 146, 148, 189, 198, 204, 237, 241, 242, 263, 268; patrz także: Wojtyła Karol
 Janeczek Stanisław ks. 13, 24, 33, 69, 207, 227, 278, 294
 Janiak Edward 149
 Janik Jerzy 107
 Jankowski Henryk 114
 Janusz Robert SJ 107, 166
 Jarnuszkiewicz Antoni SJ 50, 136
 Jaroszyński Edward 239, 240
 Jaroszyński Piotr 49, 50, 57, 60, 72, 116, 149, 170, 171, 188–191, 206, 247, 248, 252, 263, 265, 266, 275
 Jarra Eugeniusz 238
 Jasinowski Bogumił 284
 Jaśkowski Stanisław 18
 Jaworski Marian ks. 49, 116, 204, 211, 212, 225, 226
 Jędraszewski Marek ks. 50, 114, 124, 205, 240, 241, 270, 271
 Jodkowski Kazimierz 26, 35, 218
 Jonkisz Adam 17, 27, 39
 Judycka Joanna 292
 Judycki Stanisław 23, 50, 57, 60, 61, 74, 84, 85, 129, 150, 205, 226–228
 Juros Helmut SDS 147, 240, 241

 Kaczorowski Paweł 252
 Kaczyński Edward OP 147
 Kajetan (Tomasso de Vio) 46
 Kalinowski Jerzy 19, 24–26, 36, 48, 52, 53, 58, 99, 115, 139, 164, 204, 225, 226, 238, 239
 Kamiński Stanisław ks. 8, 19, 20, 24–27, 31, 34–38, 45, 48, 49, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 73, 81, 84, 85, 99, 115, 164, 204, 206–208, 292
 Kant Immanuel 69, 79, 122, 140, 142, 143, 156, 169, 178, 196, 298
 Kartezjusz (René Descartes) 30, 56, 222, 293, 298
 Kawalec Anna 275
 Kawalec Paweł 27, 38
 Keller Józef 139
 Kelsen Hans 238, 239
 Kiczuk Stanisław 25, 37
 Kiereś Henryk 49, 57, 60, 72, 116, 170, 171, 186–189, 191, 192, 206, 210, 234, 247, 248, 252, 263, 266, 274, 275
 Kierkegaard Søren 126
 Kieroń Zuzanna 106
 Kijewska Agnieszka 292
 Kijowski Ryszard ks. 102
 Klaus Georg 32
 Klauza Karol 188, 198, 199
 Klepacz Michał ks. 46, 258, 260, 285
 Kleszcz Ryszard 36
 Klimski Tadeusz 50, 57, 296
 Kloskowski Kazimierz ks. 101, 106
 Kłoczowski Jan Andrzej OP 8, 9, 50, 86, 114, 175, 205, 219, 220, 270, 271
 Kłos Jan 149, 151, 252
 Kłósak Kazimierz ks. 29, 35, 48, 55, 56, 70, 80, 81, 97, 99–101, 103, 104, 106, 112, 114, 119, 120, 128, 205, 208, 210, 212, 216, 223–225, 273, 285, 295
 Kmieciowski Waldemar 78, 86
 Kobylński Andrzej ks. 9, 133, 150, 245, 247, 252, 275
 Kobyłecki Stanisław ks. 21, 22, 25, 46, 51, 284
 Koj Leon 25–27, 32
 Kołakowski Andrzej 19

- Komsta Monika 292
 Kondziela Joachim ks. 240, 241
 Koneczny Feliks 158, 245, 247, 248, 261, 262, 266
 Konfucjusz 293
 Konik Roman 181
 Konopczyński Władysław 237
 Kopania Jerzy 27
 Korcik Antoni ks. 24, 25, 31
 Kornilowicz Władysław ks. 183, 287
 Kostyrko Teresa 184
 Kotarbiński Tadeusz 18, 22, 147
 Kowalczyk Stanisław ks. 49, 56, 75, 115–117, 128, 129, 165, 203, 206–208, 240, 241, 263, 267, 268
 Kowalewski Marian ks. 48
 Kowalska Faustyna św. 198
 Kowalski Kazimierz ks. 47, 52, 285
 Kozak Magdalena 62
 Krajewski Kazimierz 148, 149, 164
 Krasieński Zygmunt 256
 Kraus Oskar 157
 Krąpiec Mieczysław Albert OP 19, 27, 34, 37, 48, 52–56, 58, 59, 63, 71, 72, 81–85, 99, 114–116, 128, 129, 147, 169–171, 178, 184, 185, 187–190, 204, 206–209, 224–227, 247–250, 263–265, 270, 274, 292
 Krokos Jan ks. 28, 50, 57, 75, 85
 Krucina Jan ks. 240, 241
 Kruszyński Józef ks. 236, 245, 246
 Krzesiński Andrzej ks. 245–246
 Kubiak Władysław FDP 50, 57
 Kublikowski Robert ks. 27, 38
 Kucharczyk Grzegorz 245, 247
 Kucharski Jarosław 67, 151
 Kuczyńska Alicja 184
 Kuderowicz Zbigniew 278, 289
 Kukowski Jarosław 80
 Kulicki Piotr 25, 38
 Kupczak Jarosław OP 126
 Kurdziałek Marian ks. 58, 285, 291, 292
 Kwiatkowski Franciszek SJ 30, 95, 158, 293
 Kwiatkowski Tadeusz 25–27, 32
 Kwieciński Zbigniew 177
 Landy Teresa 183
 Lavelle Louis 150, 174
 Lapie Paul 157
 Larouche Laurent 32
 Latawiec Anna 39, 80, 106
 Laudan Larry 11
 Lechniak Marek 25, 38
 Leibniz Gottfried Wilhelm 28, 30, 31, 33, 56, 293
 Lekka-Kowalik Agnieszka 27, 38, 73, 130, 176
 Lemańska Anna 39, 80, 89, 105, 106
 Lenartowicz Piotr SJ 70, 86, 102, 123
 Leon XIII 92, 111, 234, 240, 280, 284, 285
 Lévinas Emmanuel 124, 126, 127, 150, 175, 219
 Leśniewski Stanisław 18, 22, 26, 31
 Lewandowski Wojciech 151
 Liana Zbigniew ks. 79
 Lichacz Piotr 150
 Lis Rafał 251
 Lisiak Bogdan SJ 107, 218, 299
 Lisowski Aleksander 61
 Lizut Rafał 8
 Locke John 293
 Lonergan Bernard SJ 85
 Lorenz Konrad 82
 Lubański Mieczysław ks. 26, 28, 29, 80, 103, 106, 123
 Lutosławski Kazimierz ks. 239, 240
 Lutosławski Wincenty 280
 Lyotarad Jean-François 181

- Łepko Zbigniew SDB 107
 Łoś Jerzy 18
 Ługowska Danuta 80
 Łukasiewicz Dariusz 36, 226, 227
 Łukasiewicz Jan 18, 21–23, 25, 37, 205
- Mach Ernst 205
 Maciejczak Marek 76, 86, 270
 Maier Henryk 160
 Majdański Stanisław 19, 22, 24, 26–28, 31, 38, 53, 73, 290
 Majeran Roman 292
 Majka Józef ks. 237, 244, 245
 Makota Janina 184
 Malebranche Nicolas 293
 Malinowski Krzysztof 135, 136
 Mamcarz Piotr 177
 Marcel Gabriel 124, 126, 221
 Marciszewski Witold 26, 27, 32
 Mariański Janusz ks. 177
 Maritain Jacques 8, 54, 58, 70, 99, 100, 116, 183, 187, 255, 262, 287
 Markowski Mieczysław 289, 291
 Marks Karol 114, 156
 Martyniak Czesław 238
 Maryniarczyk Andrzej SDB 9, 18, 49, 51, 52, 54, 57, 72, 116, 135, 141, 149, 171, 206, 207, 234, 236, 238, 247, 248, 250, 252, 277, 279, 290, 291
 Matulewicz Jerzy MIC bł. 238
 Matuszek Krzysztof 251
 Mazanka Paweł CSsR 49, 60, 61, 210
 Mazierski Stanisław ks. 24, 26, 35, 48, 56, 99, 100, 103–105
 Mazur Piotr Stanisław 7, 39, 55, 61, 72, 86, 116, 129, 150, 233, 247, 248, 251, 275, 299
 Mazurek Franciszek ks. 238, 239, 241, 252
 Mazurkiewicz Piotr ks. 252
- Mączka Janusz SDB 29, 79, 107
 McLuhan Marshall 181
 Mercier Désiré-Joseph ks. 19, 69, 111, 112, 279
 Merecki Jarosław SDS 150, 237
 Merleau-Ponty Maurice 86
 Metallmann Joachim 97
 Michalik Alicja 78, 220
 Michalski Konstanty CM 22, 23, 92, 112, 113, 159, 205, 212, 158, 260, 281, 282, 285–287, 291
 Michalunio Czesław SJ 30
 Michałowski Witold ks. 24, 25, 31
 Micińska Anna 183
 Mickiewicz Adam 256
 Mijalska Magdalena 9
 Mikucki Kazimierz CR 50, 108, 288, 289
 Mikulska Patrycja 146
 Milcarek Paweł 61, 247, 248
 Milewski Józef 244
 Moles Abraham 181
 Molski Marceli ks. 28
 Moń Ryszard ks. 9, 119, 124, 133, 150
 Morawiec Edmund CSsR 34, 48, 49, 57, 204, 206
 Morawski Mieczysław ks. 281
 Morawski Stefan 184
 Mordarski Ryszard 227
 Morin Jean-Baptiste 28
 Moskal Piotr ks. 49, 50, 57, 206, 209, 215
 Motyka Krzysztof 238, 239
 Mrzygłód Piotr R. ks. 62
 Murawski Roman 22, 31
 Mycielski Andrzej 238, 239
 Mysona Byrska Joanna 252, 275
 Mysłicki Ignacy (Izydor Halpern) 12, 283
 Nabert Jean 86, 150

- Nagórny Janusz ks. 252
 Nałkowska Zofia 183
 Natanson Władysław 97
 Nawroczyński Bogdan 261, 262
 Newton Isaac 89
 Nietzsche Friedrich 156, 158, 160, 178
 Nieznański Edward 28, 29, 32–34, 38, 56, 205, 214
 Norwid Cyprian Kamil 256
 Nowak Andrzej 245, 247
 Nowak Marian ks. 177
 Nowik Andrzej Marek 278
 Nowodworski Michał ks. 12
 Nuckowski Jan SJ 30
 Nusbaum-Hilarowicz Józef 93
 Obirek Stanisław 299
 Obolevitch Teresa SBDNP 218
 Ogarek Zygmunt 284
 Ogonowski Zbigniew 289
 Oko Dariusz ks. 62, 245, 247, 275
 Oleksy Czesław 33
 Olszewski Adam ks. 29, 36, 39
 Omyła Mieczysław 28
 Ossowski Stanisław 185
 Otto Rudolf 219
 Pabjan Tadeusz ks. 62, 79, 107, 218
 Palusińska Anna 292
 Pamuła Stanisław ks. 252
 Pańpuch Zbigniew 61, 116
 Parmenides 298
 Parys Jan 23, 214
 Pasterczyk Piotr ks. 294
 Pastuszka Józef ks. 37, 159, 204, 236, 241, 242, 258, 260, 261, 285
 Paszyński Jarosław SJ 62
 Paściak Józef 175
 Paweł św. 176
 Pawlicki Stanisław ks. 281
 Pawlicki Stefan CR 113, 280
 Pawlikowski Michał 245, 246
 Pawlikowski Tomasz 61
 Pawliszyn Mirosław ks. 223
 Pawłowski Krzysztof Jan 223, 275
 Pawłowski Łukasz 234
 Pechnik Aleksander ks. 258
 Pelczar Józef Sebastian ks. św. 239, 240
 Perzanowski Jerzy 30, 31, 80
 Petrażycki Leon 239
 Petrycy Sebastian 287
 Piechowiak Marek 62, 239, 249
 Piechowicz Robert 39
 Piecuch Joachim ks. 205
 Pieróg Stanisław 19
 Pietraszko Jan 198
 Pietruszczak Andrzej 80
 Piętka Dariusz 50, 62
 Piłat Robert 76, 86
 Pius IX bł. 234
 Pius X św. 51, 234
 Pius XI 234, 285
 Piwowarczyk Jan 244
 Piwowarczyk Marek 61
 Planck Max 216
 Platon 50, 140, 187, 196, 291, 292
 Plotyn 194
 Płotka Magdalena 76, 278, 297
 Płotka Witold 297
 Podbielski Marcin 299
 Podoleński Stanisław SJ 241, 242
 Podrez Ewa 9, 62, 119, 133, 150, 164, 165, 189, 198, 252, 275
 Pokulniewicz Andrzej 62
 Polak Paweł 30, 39
 Polak Ryszard 135
 Policki Korneliusz SDS 32
 Popielski Kazimierz ks. 177
 Popper Karl 79
 Poradowski Michał ks. 245, 246
 Porębski Mieczysław 184

- Porębski Stanisław Andrzej 296
 Porwolik Marek ks. 39
 Poznański Jacek SJ 17, 39, 107
 Półtawski Andrzej 76, 82, 86, 150, 173, 268, 270
 Protagoras 298
 Ptaszek Robert 275
 Pyszka Stanisław SJ 240, 241, 251, 299

 Radziszewski Idzi ks. 47, 52, 68, 69, 112, 203, 206, 216, 281, 285
 Ratzinger Joseph ks. 9
 Reale Giovanni 292
 Regner Leopold ks. 20, 24, 25, 31
 Rickert Heinrich 160
 Ricoeur Paul 9, 124, 126, 127, 196, 220, 222
 Rignano Eugenio 96
 Rivetti Barbó Francesca 32
 Rodziński Adam 126, 164, 165, 258, 268, 274
 Romanowski Henryk 46, 51, 244
 Roskal Zenon 62, 106
 Rosłan Adam 61
 Rosmini Antonio bł. 146
 Rosner Katarzyna 184
 Rospond Stanisław 159
 Roszkowski Antoni ks. 244, 245
 Roszyk Maksymilian 293
 Rozen Barbara 269
 Rożdżeński Roman ks. 50, 77, 83, 86, 127
 Rubczyński Witold 158, 261
 Russell Bertrand 32
 Rutkiewicz Bohdan ks. 68, 95, 96, 281
 Rutowski Tadeusz ks. 95, 102
 Ryba Mieczysław 245, 247

 Sajdek Wiesława 292
 Salamon Janusz 227
 Salamucha Jan ks. 20–22, 31, 32, 34, 37, 47, 52, 76, 97, 136, 137, 204, 213, 214, 283, 284
 Sandok Theresa 58
 Sarnacki Andrzej SJ 251
 Sartre Jean-Paul 124, 219
 Sawicki Franciszek ks. 75, 113, 159–161, 203, 241, 242, 258, 259
 Scheler Max 75, 111, 124, 126, 139–141, 159, 160, 162, 163, 173, 179, 205, 289
 Schmitz Kenneth L. 242
 Sedlak Włodzimierz ks. 100, 105
 Seifert Josef 145
 Semenenko Piotr 68
 Seńko Władysław 289
 Siemianowski Andrzej 28
 Siemianowski Antoni ks. 78, 86, 114, 173, 179, 241, 243, 252, 270, 271
 Sikora Adam 289
 Sikora Piotr 275
 Siwek Paweł SJ 161, 162
 Skarga Barbara 277, 289
 Skoczny Włodzimierz ks. 107
 Skoczyński Jan 7, 19, 158, 279, 282, 283, 288
 Skorowski Henryk SDB 240, 241
 Skrzydlewski Paweł 7, 62, 72, 129, 233, 247, 248, 251
 Skrzydlewski Władysław Bernard OP 237, 244, 245
 Skrzypek Marian 289
 Skubała-Tokarska Zofia 18
 Skwarczyńska Stefania 182
 Słomka Marek ks. 218
 Słowacki Juliusz 256
 Słupecki Jerzy 18
 Smith Adam 156
 Smith Barry 30
 Smoluchowski Marian 93

- Sobociński Bolesław 21, 47, 97, 204, 213, 283
- Sochoń Jan ks. 49, 50, 57, 60, 118, 189, 196, 210, 263, 267, 275
- Sołtys Andrzej ks. 61
- Sołtysiak Marek ks. 77, 86
- Sowiński Sławomir 252
- Spaemann Robert 145, 157, 270
- Spencer Herbert 112
- Spinoza Baruch 293
- Szrednicki Jan 29
- Stachewicz Krzysztof 9, 62, 78, 150, 155, 156, 174, 176, 242, 243, 252
- Starościc Anna 227
- Stawrowski Zbigniew 127, 151, 242, 243, 252
- Steenberghen Fernand van 292
- Stefańczyk Andrzej 292
- Stępa Jan ks. 47, 52, 92, 94, 95, 203, 206, 240, 245, 246, 258, 259, 284
- Stępień Antoni Bazyli 19, 24–26, 35, 48, 49, 53, 58, 59, 68, 73, 74, 81–83, 85, 114, 115, 127, 128, 165, 184, 188, 189, 193, 194, 204, 211, 225, 226, 247, 263, 266, 273, 274, 283
- Stępień Katarzyna 62, 72, 234, 239, 247, 252
- Stępień Tomasz ks. 62, 210
- Stonert Henryk 28
- Straszewski Maurycy 284
- Strauss Erwin 76, 82
- Stróżewski Władysław 26, 49, 56, 114, 115, 140, 150, 172, 179, 184, 188, 189, 194, 195, 205, 219–221
- Struve Henryk 18, 158
- Strzemiński Władysław 184
- Strzeszewski Czesław 233, 240, 245, 263, 267
- Styczeń Tadeusz SDS 24, 35, 49, 73, 82, 126, 141–143, 145–149, 163, 164, 241, 243, 250, 268–270
- Suárez Franciszek SJ 46, 136, 281
- Sulkowski Mariusz 252
- Surowiecki Wawrzyniec 68
- Surzyn Jacek 299
- Swieżawski Stefan 8, 14, 19, 24, 26, 48, 52–55, 58, 115, 184, 204, 225, 263, 278, 282, 285, 290, 291, 293, 295
- Szałata Kazimierz 8, 47
- Szałek Piotr K. 293
- Szczepaniak Sławomir 212
- Szczerbińska-Polak Małgorzata 177
- Szczucki Lech 289
- Szczyrba Sławomir ks. 210
- Szlachta Bogdan 237, 239, 250, 251
- Szostek Andrzej MIC 24, 35, 74, 126, 141, 146, 147, 149, 164
- Szubka Tadeusz 27, 28, 35, 38, 61, 164, 227
- Szuman Stefan 185
- Szumera Grzegorz ks. 61
- Szydłowski Marek 27
- Szydłowski Piotr 237
- Szymaniak Agata 236
- Szymańska Maria 58, 236
- Szymański Antoni ks. 236, 240, 244, 258, 260
- Szymeczko Jan ks. 158
- Szyszkowska Maria 8, 236
- Ślaga Szczepan Witold ks. 80, 103, 106
- Śleziński Krzysztof 30
- Ślipko Tadeusz SJ 35, 114, 118, 128, 136–139, 145, 148–150, 162, 166–169, 178, 241, 242
- Śliwerski Bogusław 177
- Śniadecki Jan 92
- Śniadecki Jędrzej 92
- Śnieżyński Krzysztof ks. 223
- Świercz Piotr 251
- Świeżyński Adam ks. 62, 80, 106, 226, 227

- Świętorzecka Kordula 22, 28, 29, 31, 39, 214
- Taranczewski Paweł 189, 194–197
- Tarasiewicz Paweł ks. 62, 247, 248, 275
- Tarnogórski Czesław 8
- Tarnowski Karol 50, 86, 114, 124, 151, 172, 179, 205, 220–222, 228, 258, 270, 271
- Tarski Alfred 18, 26
- Tatarkiewicz Władysław 45, 182, 184, 237, 282, 283, 289
- Temistiusz 63
- Teodorowicz Józef ks. 239, 240
- Teodoryk z Chartres 298
- Tes Urszula 255
- Tischner Józef ks. 12, 50, 59, 60, 77, 82, 86, 114, 115, 124, 126–129, 143–145, 148, 149, 151, 174–176, 179, 189, 196–198, 205, 219–222, 225, 226, 241, 243, 258, 274
- Tkaczyk Marcin OFMConv 18, 25, 38, 227
- Tkocz Zygmunt 237
- Tokarz Franciszek ks. 293
- Tomanek Roman ks. 28, 39, 215
- Tomasik Henryk ks. 292
- Tomasz z Akwinu św. 32, 33, 46, 47, 49–54, 58, 59, 63, 69, 70, 75, 81, 84, 86, 92, 106, 111, 113, 115, 122, 125, 135, 150, 169, 183, 203, 206, 208–210, 212, 213, 223, 224, 234, 238, 239, 244, 245, 248, 280, 281, 287, 289, 290, 292, 297–299
- Trypuz Robert 38
- Trzęsicki Kazimierz 27
- Tupikowski Jerzy CFM 62
- Turek Józef ks. 27, 35, 105
- Turowicz Jerzy 225, 285
- Twardowski Kazimierz 18, 115, 204, 205, 280, 288
- Tyszczyk Andrzej 177
- Ueberweg Friedrich 285
- Urban Marek CSsR 277, 298
- Usowicz Aleksander CM 204
- Vattimo Gianni 182
- Virilio Paul 182
- Voegelin Eric 234
- Wadowski Dariusz 177
- Wais Kazimierz ks. 47, 52, 68, 92–95, 98, 113, 203, 206, 281, 284
- Walczak Monika 27, 38, 62, 85, 208
- Wald Berthold 234
- Walicki Andrzej 277, 289
- Wallis Mieczysław 185
- Waśkiewicz Hanna 238, 239
- Wawrzyniak Andrzej ks. 48, 147, 169
- Wąsik Wiktor 282, 287, 289
- Wciórka Ludwik ks. 102, 122, 128, 205
- Weingartner Paul 33
- Weryho Władysław 279, 280
- Węgrzecki Janusz 126, 252
- Whitehead Alfred North 32
- Wicher Władysław ks. 162
- Wielecki Krzysztof 240, 241, 252
- Wielgus Stanisław ks. 239, 250, 292, 294
- Wielomski Adam 245, 246
- Wierzbicki Alfred Marek ks. 74, 146, 149, 242, 243
- Wierzchosławski Rafał 27, 38
- Więckowski Andrzej 8
- Windelband Wilhelm 160
- Wistuba Halina 268, 269
- Witkiewicz Stanisław 182, 183
- Witkiewicz Stanisław Ignacy (Witkacy) 183

- Witwicki Władysław 185
- Włodek Zofia 289
- Wojciechowski Tadeusz ks. 101, 102, 120, 121, 123, 128
- Wojcieszek Krzysztof Andrzej 61
- Wojtkiewicz Czesław MIC 24, 31
- Wojtyła Karol ks. 49, 52, 53, 56, 58, 73, 76, 98, 99, 107, 114, 115, 117, 124–130, 139–141, 143, 145–147, 150, 151, 162, 163, 173, 178, 189, 198, 204, 211, 237, 238, 241–243, 249, 263, 268–270; patrz także: Jan Paweł II
- Wojtysiak Jacek 25, 50, 57, 60, 61, 74, 83–85, 129, 149, 205, 215, 226, 227
- Wolak Zbigniew ks. 21–23, 29, 31, 32, 34, 37, 39, 83, 284
- Woleński Jan 7, 18, 19, 22, 31, 36, 37, 84, 227, 279, 283, 288
- Wolicka (Wolicka-Wolszleger) Elżbieta 73, 195
- Wolsza Kazimierz ks. 27, 33, 62, 85, 215
- Wołek Artur 251
- Workowski Adam 220, 228
- Woroniecki Jacek OP 46, 47, 51, 113, 134–136, 145, 158, 236, 241, 242, 258, 259, 285–287
- Wójcik Kazimierz 291, 292
- Wójcik Wiesław 30
- Wóycicki Aleksander ks. 239, 240
- Wright Georg Henrik von 25
- Wroczyński Krzysztof 49, 57, 239, 252
- Wróblewski Zbigniew 38, 62, 106, 123
- Wrzeszcz Zofia 9
- Wszolek Stanisław ks. 61, 62, 79, 218
- Wybraniec-Skardowska Urszula 18
- Wyszyński Stefan ks. 114, 237, 240
- Zaborski Władysław SJ 293
- Zalewski Sylwester 22, 31, 38
- Zawirski Zygmunt 18, 23, 97
- Zdybicka Zofia Józefa USJK 9, 38, 48, 49, 56, 58, 72, 84, 115, 116, 171, 188, 189, 192, 204, 206–209, 226, 263–265
- Zegarliński Stanisław ks. 238
- Zembrzusi Michał 62, 76, 278, 297
- Zhyrkova Anna 299
- Zieliński Andrzej 215
- Zieliński Edward Iwo OFMConv 9, 291, 292
- Ziomba Maciej Stanisław 293
- Ziemiański Stanisław SJ 49, 51, 56, 70, 81, 83, 102, 204, 206, 210
- Ziemiński Ireneusz 61, 130, 205, 226, 228
- Ziemski Piotr 19
- Zimmerman Kazimierz ks. 239, 240
- Znamierowski Czesław 23
- Znaniński Florian 23
- Zon Józef 106
- Zuziak Władysław ks. 86, 111, 114, 124, 127, 150, 174, 252, 275
- Zwoliński Andrzej ks. 240, 241, 252
- Zykubek Andrzej 106
- Żegleń Urszula 27, 28, 50, 73
- Żeleźnik Tadeusz 62
- Żółkiewski Stefan 184
- Żychliński Aleksander ks. 46, 52
- Życiński Józef ks. 19, 29, 35, 50, 59, 78, 79, 83, 86, 107, 123, 129, 146, 205, 215–218, 220, 224, 272–274